„MAGYAR NYELVJÁRÁSOK"
KIADJA
A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKE

XLIX, 157–194

DEBRECEN
2011.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BENKŐ LORÁND: **Magyar nyelvtudósok a XX. században. (Méltatások, emlékezések).** Budapest, Argumentum. 2010. (260 lap)

A hasonló tematikájú könyveket nagy örömmel vesszük kézbe, különösen akkor, ha azt egy tudományág nagy alakja írja. Ráadásul olyasvalaki, aki tulajdonképpen maga is átélte a századot, s közelről érzékelte a magyar nyelvtudomány fejlődését, sőt sok esetben nemcsak személyesen ismerte a tudomány művelőit, hanem közeli munkakapcsolatban is volt velük. A feladatra méltóbb ember, a magyar nyelvtudományban járatosabb, magasabb csúcsokat meghódító tudós aligha akadhatott volna, mint Benkő Loránd egyetemi tanár, akadémikus. Nagyszerű áttekintő képességével, bámulatos szakmai kompetenciájával képes volt arra, hogy reális, nagyon színvonalas, a kutatói-oktatói egyéniségre empatikusan reagálni tudó emberként írja meg, foglalja össze az előző évszázad valóban kiemelkedő professzorainak, jelentős kutatóinak, egyéniségeinek életét, tevékenységét, értékes emberi erényeit.

Természetesen Benkő számol a tudománytörténeti előzményekkel is, amennyiben ezek egy kis része megelőzte Benkő méltatásait vagy megemlékezéseit (lásd például A múlt magyar tudósai című sorozat köteteit, továbbá ÉDER 1986, SZATHMÁRI 2006, KISS–SZŰTS 1991 stb.), ez a munka azonban mégis párját ritkítja, ugyanis egyetlen szerző egységes szemlélete alapján ítéli meg a század tudományának útját, változásait, fejlődését.

A kötetben tizenöt tudós (Melich János, Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Szabó T. Attila, Mészöly Gedeon, Horváth János, Bárczi Géza, Balázs János, Hadrovics László, Ligeti Lajos, Lőrincze Lajos, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Penavin Olga, Kubínyi László) portréját, tevékenységét rajzolja meg Benkő Loránd huszonhat cikkben. A cikkek igényes kiadványokban, rangos folyóiratokban jelentek meg, amint azt az egyes írások végén feltüntetett lelőhely is bizonyítja.

A méltatások és megemlékezések arról is számot adnak, melyek azok a szemléleti sajátságok, amelyek Benkő Loránd gondolatvilágában a nagy tudósok jellemzőiként jelennek meg. Funkcióinál fogva is (1964-től az MTA I. Osztálya Nyelvtudományi Bizottsága élére került, s 9 cikluson át vezette azt; 1976-ban a

Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetését vette át) jól ismerte a magyar nyelvtudomány működési körülményeit.

A kötet bemutatása nehéz feladatot jelent, hiszen az írásokban egymástól eltérő tudós alkatokról van szó még akkor is, ha nyelvi szemléletük és módszerük alapjában véve ugyanaz volt, lényeges elemekben nem mutatott nagy különbségeket. Úgy gondoljuk, azokra a Benkő Loránd által mondott fontos jellemzőkre érdemes összpontosítanunk, amelyeket az egyes tudósok legalapvetőbb vonásainak nevez, mert ez egyben — akarva akaratlanul — az emlékezőről is sok mindent elárul, hiszen végső soron a saját gondolat- és érzésvilága vezeti.

A bemutatandók sorát Benkő Melich Jánossal kezdi, s rögtön megemlíti, hogy számos munkaterületet vont be a kutatásokba, s a nyelvtudomány iránti olthatatlan lángolását, illetve határtalan termékenységét csak csodálni lehet. Több mint 1100 kisebb-nagyobb közleményét említhetjük, de olyan hatalmas munkákat is, mint a Szláv jövevényszavak, A honfoglaláskori Magyarország, a Magyar etymológiai szótár stb.

Érdekes gondolat, hogy Melich az írás és olvasás arányát nagyon helyesen alakította ki, illetve Melich példáján is láthatjuk, hogy a legkiválóbb, legtalálékonyabb tudós elme sem nélkülözheti a tudóstársak által elért eredmények megismerését, a szakirodalom legszélesebb körű ismeretét. Jól látja Melich szerepét a forrásokhoz való visszatér(ít)és hangsúlyozásában, a fantázia szerepének felmutatásában. Nagyra becsüli általános nyelvészeti érdeklődését, a nyelvjárások történeti szemléletének, a belső keletkezésű nyelvi fejlemények iránti figyelemnek a szerepét. Nagy élvezettel bontja ki az olvasó számára Melich kutatói sokoldalúságát (a tulajdonnevek iránti érdeklődését, a jövevényszavak nyelvünkbe kerülésének elméleti mozzanataira irányuló figyelmét, a bírálat-önbírálat fontosságát stb.).

Gomboczra utalva legáltalánosabban azt fogalmazza meg a szerző, hogy egész tudományos magatartásában, szemlélet- és gondolkodásmódjában „ízig-vérig nyelvtörténész volt”. Ez tükröződött rendkívül széles spektrumú munkásságában, hatalmas általános műveltségében, széles látókörűségében, de a hallgatóságra kiterjedő oktatói munkásságában is. Szemléletének új, modern vonásaira is felhívja Benkő Loránd a figyelmet kitérve arra, hogy jól látta a történeti és a szinkrón nyelvészetnek az egymásra utaltságát. Benkő szerint igen nagy jelentőségű volt Gombocz munkásságában az, ahogyan a konkrét és az általános viszonyát a nyelvben és nyelvtudományban tekinti. Határozott szándéka volt a tudomány újdonságainak befogadása, teljes elsajátítása s egyben ennek másokkal való megismertetése is. Elévülhetetlen érdemei vannak a nemzetközi nyelvtudomány korabeli eredményeinek átültetésében. Fontosságának megfelelően — tulajdonképpen korát megelőzve — jól látta a nyelv társadalmi szerepét is, amelyről fényesen tanúskodik többek közt a Magyar etymológiai szótár.

A finnugor és a török nyelvekben való jártassága rendkívül kedvezően világította meg az ősmagyar kor nyelvállapotának sok vonását, illetve a török–magyar

nyelvi kapcsolatok természetét, mélységét. A belső szóteremtés vizsgálata során (Állathivogatók és állatnevek; Hangutánzás és nyelvtörténet stb.) sok esetben mutat rá Gombocz a nyelvjárások szerepére, a szókészlet alakulásmódjának lehetőségeire.

A korabeli nyelvtudományban feltétlenül kitűnt bámulatos szintézisalkotó tevékenységével és nagy szemléleti távlatokat birtokló tudásával.

Paisra emlékezvén Benkő olyan fontos emberi tulajdonságokra is gondol, mint a hűség és a szeretet, s ezt három cikke is jelzi (Elnöki megnyitó [a Pais-emlékünnepségen]; Búcsú Pais Dezső akadémikustól; Zalaegerszegtől az Akadémiáig — Pais Dezső életútja). Ahogy említi, korának nagy fia volt, tudósi erényeiben, pedagógusi mivoltában, emberi habitusában, személyi varázsában és egész életművében. Feltétlenül emlékeznünk kell arra is, hogy nemzedékek sora nőtt fel a keze alatt. A Magyar Nyelv című folyóiratot rendkívül fontos orgánumnak tartotta a magyar nyelvtudományban, ő maga is nem annyira könyvterjedelmű művekben, hanem tanulmányok, cikkek százaiban szolgálta a magyar nyelvtudomány fejlődését, bevonva a munkatársak közé a tehetséges tanítványokat, s ezzel is segítette iskolateremtő szándékait.

Benkő nagy gonddal fejtette ki Pais tevékenységének jelentős eredményeit a hely- és személynévkutatás terén, a szócsaládok életének komplex vizsgálatában, a szótörténeti-etimológiai kutatásokban stb. Kiemeli emlékezései során Pais olyan elméleti jellegű tanulmányait (Irányelvek a magyar hangtörténet tárgyalásában; Két fejezet a mondattanból; Kérdések és szempontok a szóösszetételek vizsgálatához), melyek általános nyelvészeti mondanivalójuk, de módszertani újításaik miatt is előbbre vitték a magyar nyelvtudomány ügyét. Egy-egy nagy kutatóra emlékezve Benkő általában fontosnak tartja kiemelni a rá legjellemzőbb vonását, így például Pais Dezsőnél, szeretett mesterénél a tanári, nevelői tevékenységet.

Igaz nagyrabecsüléssel és nagy szeretettel rajzolja meg Benkő ebben a művében is Szabó T. Attila alakját. Elámulva szemléli munkásságának mind mennyiségi, szerteágazó tematikai, mind minőségi vonatkozásait. Kiemeli a nyelvi forrásanyag összegyűjtése és kiadása érdekében tett erőfeszítéseit. A földrajzinévanyag és a nyelvtörténeti szó- és kifejezéskészlet feldolgozása felülmúlhatatlan érdeme Szabó T. Attilának.

Benkő mindhárom cikke (Szabó T. Attila hatvanéves; Egy erdélyi tudós a magyar nyelvtudomány szolgálatában; Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű) alapvetően fontos fejtegetéseket tartalmaz. Úgy gondolom, Benkő Lorándnak ez az összefoglaló jellegű műve talán Szabó T. Attila tevékenységének tudománytörténeti jelentőségét és szerepét valamennyi tudóst tekintve is a legsokoldalúbban, a legátfogóbb módon állítja elénk. Lehetőségünk van számba venni alaposabban pályáját, kissé jobban helyére tenni egy-egy tudományterületen elért eredményeit és feltérképezni hatását nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi

kutatókra is. Életvitelének egésze is példamutató lehet mindenki számára, aki a tudományos pályát választja élete céljául.

Egyáltalán nem fárasztó módon, de mégis pontosan, részletesen tekinti át Benkő az egyes nyelvészek, így Szabó T. Attila pályáját is a földrajzinévanyag, a nyelvtörténeti szókészlet (Erdélyi magyar szótörténeti tár; Kolozsvár és vidéke; Moldvai csángó nyelvatlasz stb.) feldolgozásaitól kezdve a változatos tematikájú válogatott tanulmányokig (Válogatott tanulmányok, cikkek. 1–7.), kitérve az éppen tárgyalt tudós egyéniségének elismerést érdemlő emberi vonásaira: igaz emberségére, rendíthetetlen igazságérzetére, állhatatosságára, korrektségére, színes, érzékeny lelkivilágára, segítőkészségére, igényességére, munkában való fáradhatatlanságára és — ahogy Benkő írja — lobogó tudományszeretetére, nem feledve erdélyiségét, rajongó szülőföldszeretetét sem.

Teljes mértékben egyet lehet érteni Benkő azon megállapításával, hogy az Erdélyi magyar szótörténeti tár „nemcsak az erdélyi művelődés történetének komplex tudományos értékű kincsestára, hanem mint nyelvészeti alkotás is páratlan magyar és alighanem világviszonylatban is” (97). Szavai nem tekinthetők túlzásnak akkor sem, amikor azt írja Szabó T. Attiláról, hogy munkája öt évszázad erdélyi művelődéstörténetének enciklopédiája a szavak vallomásának tükrében.

Sajátos egyénisége volt a magyar nyelvtudománynak Mészöly Gedeon (1880–1960). Benkő is írja, hogy kolozsvári tanár korában Mészöly tanár úr előadása mind tartalmában, mind formájában más volt, mint amit ő addig az egyetemen tapasztalt. Kérdéseit olykor közvetlenül intézte a hallgatók felé, nem tapadt a katedrához, s előadásait mindez személyes jellegűvé alakította. Az adatokat órái során mindig fejből írta, akár magyar, latin vagy rokon nyelvi (vogul, osztják) példát említett is. Műveltsége sokoldalú volt, jártas volt a művészettörténetben, a tárgyi és szellemi néprajzban, az irodalomban, ahogy Benkő Loránd írja, ez már maga volt a diszciplinaritás. Benkő Loránd jellemzése annyira érzékletes, hogy szinte előttünk van Mészöly derűt sugárzó énje, ízes beszédmódja, halljuk választékos stílusát, s csodáljuk rendkívüli memóriáját, ötletességét.

Horváth János ugyan irodalomprofesszor volt, de Benkő Loránd szemében ő nyelvtudós is volt, egy személyben ötvöződött benne az irodalomtörténész és a nyelvész: „Horváth János a nyelvtudomány és az irodalomtudomány kölcsönös egymásrautaltságának legragyogóbb tudománytörténeti bizonyítéka” (120). Azért kap helyet Horváth János ebben a könyvben is, mert művei között — írja Benkő — szinte egy sincs, amelyben magyar nyelvi kérdések ne kapnának nyomatékos szerepet. S amint rámutat, határozott utalások találhatók tanulmányaiban irodalmi nyelvünknek az egész magyar nyelvfejlődést befolyásoló, irányító történeti szerepére.

A ma felé haladva nagy érdeklődéssel olvassuk Benkő emlékezéseit Bárczi Gézáról (1894–1975), Balázs Jánosról (1914–1989), Hadrovics Lászlóról (1910–1997), Ligeti Lajosról (1902–1987), Lőrincze Lajosról (1915–1993), Imre Sa-

muról (1917–1990), Keresztes Kálmánról (1919–2006), Penavin Olgáról (1916–2001), Kubínyi Lászlóról (1927–1973), hiszen őket a kissé idősebb nemzedék akár személyesen is ismerhette.

Bárcziról négy írás is található a kötetben. Ezekben van lehetősége Benkőnek arra, hogy kiemelje e nagy tudós munkásságának legjellemzőbb vonásait, a magyar–francia kapcsolatokban játszott szerepét, nyelvművelő cikkeit, stilisztikai elemzéseit. De ezeknél jelentősebb szerepet játszott Bárczi a magyar nyelvtörténeti, elsősorban hangtörténeti kutatásokban. Kezdeményező szerepe volt a Magyar nyelvatlaszkutatások elindításában is.

Igazi területe a magyar nyelvtörténet volt, elég, ha a sorvadó magánhangzók elméletére gondolunk vagy az 1055-ös tihanyi alapítólevél monografikus feldolgozására (A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék, 1951), illetve más tudománytörténeti jelentőségű monográfiáira (A magyar szókincs eredete, 1951; Magyar hangtörténet, 1954, 1958; Magyar történeti szóalaktan 1. A szótövek, 1958; Bevezetés a nyelvtudományba, 1953 stb.). A szerző kiemelkedően fontosnak tartja Bárczi nagyobb egységeket átfogó munkásságának egyes műveit (pl. A magyar nyelv életrajza, 1963; Nyelvművelésünk, 1974). Tökéletesen igaza van, amikor úgy látja, hogy Bárczi Géza „munkásságában a kitűzött céloknak, eszményeknek és a tényleges megvalósításnak, az elveknek és a gyakorlatnak a harmóniája ritka egységben ötvöződött össze” (1951). Széles horizontú tudós volt, rendszerező hajlamú — mutat rá Benkő pontos érveléssel —, aki Simonyi és Gombocz mellett egyben a magyar nyelvtudomány legjobb szintézisalkotója volt, s munkásságának valóban legfontosabb vonása nyelvszemlélete.

Nagyon szívesen olvassa az ember Benkő jellemzését Balázs Jánosról (1914–1989), szeretetreméltó, derűs egyéniségéről, meleg szívéről, imponálóan széles tudományos tevékenységéről, maradandónak minősülő eredményeiről, egyéniségén átsugárzó klasszikus alapozású széles általános műveltségéről. Önálló művei maradandó értékei a magyar nyelvtudománynak (Sylvester János és kora; Funktionswerte der Pronomilatät; A szövegtan alapjai; Magyar deákság; Az areális nyelvészeti kutatások története, módszere és eredményei; A szöveg stb.).

Számomra úgy tűnik, mintha Benkő nem régebben írt megemlékezéseket, méltatásokat emelt volna ebbe a könyvébe, hanem friss írásokat. Annyira mainak tűnnek, hogy ez az érzés uralkodik el az emberen. Különösen ért ahhoz, hogy egy-egy dolgot nyomatékosan emeljen ki, s erre irányítsa az olvasó figyelmét. Érdekes, amikor a többi fontos jellegzetesség mellett egyet-egyet hangsúlyosan jelenít meg, mert ezzel képes az illető egyéniségének leginkább találó jellemzésére. Ilyen például, amikor Hadrovics Lászlóról (Búcsú Hadrovics Lászlótól; eredeti megjelenése: 1997) írva megemlíti, hogy a szavak mestere volt, a szavak szerepének, tartalmának, ízeinek legértőbb vizsgálója. E mellett természetesen részletesebb jellemzést is ad (pályáját meghatározták szülőföldjének nyelvi-etnikai viszonyai, magyar–német–latin–szláv tanulmányai stb.), de egy-egy jelző a fenti

módon alapvető jellemzést nyújt. Még az olyan monumentális művei is, mint A funkcionális magyar mondattan alapjai (1969), a Magyar történeti jelentéstan (1992) vagy a Magyar frazeológia (1995) ebben a gondolati körben születtek, hiszen mindegyik művének hőse a szó, a szófaj, mely köré épülnek az alaktantól a mondattanig, a frazeológiától a stilisztikáig terjedő kutatási területek. Szótárai (magyar–orosz, magyar–szerbhorvát) és nyelvtanai (szerbhorvát) nagy szolgálatot tettek a magyarság idegen nyelvi kultúrája fejlődésének terén.

Amennyire rövid, annyira találó, értékes A nyolcvanéves Ligeti Lajos köszöntése (eredeti megjelenése: 1983) című cikk. Nagyszerű áttekintést ad Ligeti Lajosról, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a török nyelvek magyar kutatásában, s ezzel egyben az ősmagyar nyelv hang-, alak-, jelentés- és művelődéstörténeti viszonyainak tisztázásában, gazdagítva a jövevényszó kutatások terén Gombocz vizsgálódásait szemléleti és módszertani tekintetben is. Benkő megvilágításában még alaposabban láthatjuk Ligeti szerepét a keleti nyelvek és kapcsolatok kutatásában (törzsnevek, személy- és méltóságnevek, a rovásírás eredete, a keleti források magyar tudósításai stb.).

Az egyéniség vonásait Benkő Loránd mindig nagy beleérzéssel, csodálatos empátiával rajzolja meg, amint például a Lőrincze Lajosról írt köszöntésében is (Lőrincze Lajos köszöntése hetvenedik születésnapján; eredeti megjelenése: 1985). Jól érzékelte Lőrincze szellemi frissességét, szerette derűs világszemléletét és kedves közvetlenségét. Munkásságát tudománytörténeti jelentőségűnek tartotta, személye a magyar tudományos élet kiemelkedő alakja s a magyar közéletnek, a nemzeti művelődésnek ismert, hatékony tényezője volt. Benkő a névtani és nyelvjárástani kutatások jeles tudósaként mutatja be Lőrinczét, aki a magyar szellemi élet egészét szolgálta igazi elismerésre méltó nyelvművelő tevékenységével (lásd a Magyar Nyelvőrbeli írásait, a Magyar Rádióban elhangzott előadásait, illetve gyűjteményes köteteit stb.). Teljes joggal értékeli nagyra Benkő Loránd Lőrincze Lajos tevékenységét továbbá a Magyarok Világszövetségében, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban (lásd a Magyar nyelv hete, az anyanyelvi konferenciák szervezése stb.), a népnyelvi (nyelvatlasz) gyűjtések terén s a korabeli magyar szépirodalom követésében.

A következőkben három olyan tudósról szólok, akinek a nyelvész pályafutása Debrecenben kezdődött, Csűry-tanítványként: Imre Samu, Keresztes Kálmán és Penavin Olga. Benkő a 70. születésnapjához kapcsolódóan értékeli Imre Samu munkásságát (Imre Samu köszöntése születésének hetvenedik évfordulóján; eredeti megjelenése: 1987). Rámutat arra, hogy tudományos munkássága tárgyát már származási helye, Felsőőr meghatározta. Nagyobb művein (A felsőőri nyelvjárás, 1971; Felsőőri tájszótár, 1973) és a nyelvatlasz gyűjtésein kívül a magyar nyelvtudomány történetében kiemelkedően jelentős A magyar nyelvjárások rendszere (1971) című könyve. E mellett azonban meg kell említenünk például A Szabács Viadala (1958) című értékes monográfiáját, mely fényesen bizonyítja

nyelvtörténeti tájékozottságát is. A búcsú tehát nemcsak Benkő Lorándnak volt nehéz és fájdalmas (Búcsú Imre Samutól; eredeti megjelenése: 1990), hanem az őt tisztelő, szerető pályatársaknak is.

A másik: Keresztes Kálmán, aki a magyar nyelvtudomány történetébe a Kiss Géza–Keresztes Kálmán-féle Ormánysági szótár (1952) megszerkesztésével írta be a nevét. Évtizedekre külföldre kényszerült, mégis jelentős magyar nyelvtudományi munkásságot jegyezhetünk a neve mellé, elsősorban — amint arra Benkő rámutatott — a magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtőmunkáját elismerve.

A harmadik: Penavin Olga, akivel kapcsolatban Benkő Loránd okkal jegyzi meg, hogy „a magyar nyelvjáráskutatásnak és a magyar néprajzi stúdiumoknak nagy szerencséje, hogy Penavin Olgát sorsa olyan vidékre vitte el (…), ahol egyrészt mind a magyar népnyelvi, mind a néprajzi kutatás tudománytörténeti alakulása folytán sok volt a még elvégzetlen feladat, (…) másrészt ahol a történeti, etnikai, nyelvi, művelődési viszonyok sajátos alakulása folytán különleges helyzetek, körülmények, fejlődések felderítésére kínálkoznak szerfölött érdekes adottságok” (222). Benkő elismerően emeli ki leletmentő munkáját. Önmagáért beszél a három terület nyelvtérképe (a Drávaszögi, a szlavóniai atlasz és a Muravidék magyarságának atlasza), illetve szintén három nyelvatlaszgyűjteménye. Igen jelentősnek tartja emellett Penavin Olga néprajzi munkásságát, illetve Székely szójegyzékét is.

Teljes joggal veszi fel a könyv cikkei közé Benkő Loránd Kubínyi Lászlót. Nem adatott neki a sorstól hosszú élet, de a szerző is értékeli kivételes tehetségét, kiváló tudományos értekezéseit. Tisztelhetjük benne természetesen a melegszívű embert, a magyar nyelvet és annak tudományát rendkívül alaposan ismerő és szerető tudóst is.

A megemlékezések sorát egy érdekes és értékes tanulmány zárja (A „budapesti iskolá”-ról; eredeti megjelenése: 1991). Tematikájánál fogva aligha tartozik szervesen a tudós kutatókra emlékező cikkek sorába, ha viszont azt nézzük, hogy tulajdonképpen a könyvben szereplő neves kutatók voltak igazában a „budapesti iskola”, a „budapesti nyelvtörténeti iskola” megteremtői, akkor ennél „szervesebben” aligha tartozik ide bárki is a huszadik század nyelvészei közül.

A jelen kis írásnak nem lehet talán feladata a „budapesti iskola” (235–258) kialakulásának, működésének, jelentőségének méltatása, mert az egy ismertetés kereteit túlságosan is meghaladná. De hogy örömmel olvastam, az bizonyos. Annyira, hogy nyugodtan rábízhatnánk egy külön konferenciára az iskola kialakulásának, körülményeinek, szerepének, jellegének és jelentőségének megvitatását. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy nagyon elmemozdító írás, a magyar nyelvtudomány történetének sok kérdését felveti, elemzi, alaposan körüljárja. Ezért említettem az imént, hogy egy esetleges konferencia rákényszerítene bennünket arra, hogy végiggondoljuk az iskolával kapcsolatban Benkő által említett problémákat. Arra is kitérhetnénk, mi volt a szerepe, súlya az „erdélyi nyelv-

tudományi iskolának", milyen súlya volt a nyelvjárás-, nyelvatlaszkutatásnak, a névtudományi kutatásoknak, mely ma is csodásan virágzik, s mi a hatása a stíluskutató csoport legalább két-három évtizedes „iskolaszerű" működésének stb. S a „nyelvtörténeti iskola" is igazában tovább virágzott a huszadik század második felében, amint azt a hatalmas jelentőségű sorozat, A magyar nyelv történeti nyelvtana is bizonyítja.

Végezetül arra is fontos utalnunk, hogy a kötet összeállítására az a Benkő Loránd vállalkozott, aki akadémikus professzorként, nemzetközi hírű nyelvészként funkcióinál fogva (az MTA Nyelvtudományi Bizottságának elnöke, a Magyar Nyelv főszerkesztője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke stb.) maga is szoros munkakapcsolatban volt évtizedeken át a könyvben szereplő tudósokkal.

A szerző nagy megbecsüléssel, szeretettel tud szólni a nagy, általunk is elismert tudósokról: életükről, munkásságukról, emberi tulajdonságaikról. Ugyanakkor ítéletei átgondoltak, időtállók és ma is frissen hatnak.

NYIRKOS ISTVÁN

Irodalom

ÉDER ZOLTÁN (1986): A tudománytörténet fényében. Szabó T. Attila nyolcvanadik születésnapjára. *Magyar Nyelvőr 110:* 1–20.

KISS JENŐ–SZŰTS LÁSZLÓ szerk. (1991): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköreiből. (A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusának előadásai).* Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZATHMÁRI ISTVÁN (2006): *A magyar nyelvtudomány történetéből.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HAJDÚ MIHÁLY: **Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink.** A magyar nyelv kézikönyvei 17. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010. (551 lap)

Induljunk ki az enciklopédia meghatározásából: „ismerettár: a tudományok összességét *kisebb-nagyobb cikkekben bemutató* vagy egy tudományág *alapos ismeretét felölelő,* rendszerint *ábécérendben haladó,* többkötetes mű" (BAKOS 1960). A meghatározásban kurziváltam az ismertetendő műre érvényes megállapításokat, alább kiegészítve vagy vitatva az itt érvényteleneket. Itt nem a tudományok összességét, nem is egy egész tudományágat felölelő, nem is többkötetes munkáról van szó. Mégis megérdemli az enciklopédia minősítést, mert a kiválasztott anyagra, a mai leggyakoribb családnevekre vonatkozó enciklo-

pédikus ismereteket nyújtja. Bár ez a sokoldalúságra, enciklopédikusságra való törekvés minden elismerésünket kivívja, mégsem meglepő, hiszen HAJDÚ MIHÁLY már egy korai jelentős művével (1974) is az ismeretek összességére törekedett.

Könyve bevezetésében ezt a célt így fogalmazza meg a szerző: „Az enciklopédia (…) E könyv címében azt jelenti, hogy az egyes családnevek bemutatásakor teljességre törekszünk. Igyekszünk mindent leírni az adott névről, ami a mai kor tudásszínvonalának megfelel és fölkutatható." De annak is hangot ad, hogy „Minden bizonnyal egy idő után szükséges lesz fölülvizsgálni az egyes nevekről írottakat, kiegészíteni vagy helyesbíteni kell az itt elmondottakat, most azonban legjobb szándékunk szerint a kor színvonalának tudását, ismereteit közvetíti e könyv az olvasóknak még akkor is, amikor bizonytalan egy-egy megállapítása, vagy lehetőséget ad a többféle magyarázatra, megközelítésre" (7). Már ebben a könyvben is megtörténik olyan kutatási eredmények beemelése, amelyek korábban hozzáférhetetlenek voltak, mint azt az ótörök eredetű nevekkel kapcsolatosan megállapítja: „A Rásonyi László fél évszázados kutatási eredményeit tartalmazó, kétkötetes, hatalmas könyv végre Baski Imre jóvoltából megjelent (…) Ez új irányt mutat a jövő magyar névtani kutatásainak, s már ebben a könyvben is felhasználást nyertek eredményei" (23).

A családnévanyag a 2007. január elsejei állapotnak felel meg az ún. születési nevek alapján. Ez 10 162 610 magyarországi névviselőt jelent, s minden magyar állampolgárságú személyt magába foglal. „Ez nem csupán az Erdélyből, Felvidékről, Délvidékről áttelepülőkre vonatkozik, hanem az állampolgárságot kérő kínai, arab, spanyol stb. családneveire is" (8). A több mint 10 millió magyar állampolgárságú személyhez hozzászámítandó az idegen állampolgárságú, de magyar anyanyelvű 4 734 751 személy is (1990-es adat, vö. FODOR 1999: 8).

A Családnevek enciklopédiája a 2007-es nyilvántartás alapján 194 917 Magyarországon előforduló családnévről tud. Ebből az enciklopédia 1230-at vizsgál, azokat, amelyeknek legalább ezer vagy ennél több viselője van, ez Magyarország lakosságának közel 66%-a. Ezt az arányt a szerző érvényesnek tartja a határokon kívüli magyarokra, illetve a teljes magyarságra is. Ennek fényében a világ 15 millió magyarjából 10 millió, magyar nevet viselőre érvényes megállapításokat tartalmaz a munka.

A Családnevek enciklopédiája párdarabja az említett becézőnévi monográfiának (HAJDÚ 1974), még természetesebb párja FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT művének, a Keresztnevek enciklopédiájának (2009), hiszen így a hivatalos magyar nevek fő összetevői, a család- és az utónevek feldolgozást kaptak. A személyekre más-más relációban alkalmazható nevek közül most már csak a ragadványnevek enciklopédikus feldolgozása hiányzik. Itt csak gyűjtésekre, feldolgozásokra lehetne támaszkodni, mivel ezek a nevek kívül esnek a hivatalosságon. De a felgyűlt anyag már lehetőséget adhat a típusok és az elterjedtség felvázolá-

sához. Az Általános és magyar névtan 1. (HAJDÚ 2003) bibliográfiája is bő anyagra utal ezen a téren.

A Családnevek enciklopédiája az adatokat felsoroló Bevezetés (7–9) után két fontos fejezetet tartalmaz: A családnevekről (9–18), illetve A könyv névcikkeinek fölépítése (18–26) címűt. Az első rész arra szolgál, hogy a szerző a könyv anyagát alaposan körüljárhassa a név típusa szempontjából. Elkülöníti 1. az apanévi (ezen belül a pogány kori és a keresztény), 2. a helynévi (a végződés nélküli és az *-i* képzős), 3. a népre, népcsoportra, 4. a társadalmi helyzetre, tisztségre, rangra, 5. a foglalkozásra, 6. a valahova tartozásra, 7. a külső tulajdonságra, 8. a belső tulajdonságra utaló csoportokat, és szól a családnév-változtatásokról.

Megvizsgálva azt, hogyan képviselteti magát számszerűen az apanévi, a helynévi és az apanévinek/helynévinek is ítélhető csoport — nem téve különbséget a magyar és nem magyar nevek között — a következőt tapasztaltam. A helynévi kategória 340, az apanévi 277, a kétféleképpen is eredeztethető nevek típusa 116 névvel van képviselve, ez összesen 783, bőven több a tárgyalt nevek felénél. Leginkább meglepőnek találom az apanévi, illetve apanévi/helynévi csoportba tartozók (pl. *Balassa, Lőrincze, Jánosi*) nagy számát, mert a személyek tulajdonnevével foglalkozó művek példaanyagában ezek mindig szűken voltak képviselve. A helynévi típusú nevek élre kerülését szerintem a névváltoztatásoknál előnybe részesített *-i* képzős változatok biztosították, akár valós, akár fiktív névhez járultak is. Ilyen például a nagy népszerűségét a szépirodalomból merítő *Kárpáti* név (3989 esetben) vagy a 19. századi romantikus névváltoztatási hajlamoknak megfelelő *Rózsahegyi* (1196) és *Rózsavölgyi* (1075).

A 19. században történt névváltoztatásokat az egyes névcikkek is tárgyalják, mégpedig úgy, hogy a címnevet milyen nevű változtatók választották. Például a *Both* névre változtatott több *Bottenstein;* a névváltoztatók körében népszerűnek tűnik az *Erdős,* az *Erős,* a *Kovács,* a *Papp,* a *Szabó.* Mikor a névviselők a változtatáskor a *Kun,* az *Oláh,* a *Rácz,* a *Tóth* névnél kötnek ki, bár a népcsoportra/népre utalásuk teljesen világos, mégis magyar neveket választanak, mert ezek a magyarban váltak családnévvé. A könyvben nem szerepel ugyan, de irodalomtörténeti érdekessége miatt megemlítem, hogy (az eredetileg *Petrovics*) Petőfi sárospataki tanár barátja, Pálkövi Antal *Palkovics*-ról változtatta meg a nevét! A 19. századi változtatások inkább asszimilációs/presztízsokokra vezethetők vissza, de a 20. századi, sajnálatosan (személyiségi okokra hivatkozva) itt nem tárgyalható változtatások/magyarosítások nagy része — különösen a német eredetű nevet viselők esetében — a politikai zaklatásoktól és a kitelepítéstől érzett félelem miatt következett be. A Debrecen közelében fekvő Balmazújvárosnak jelentős számú, telepítetéssel idekerült, német eredetű lakossága volt, akik közül számosan éltek a magyarosítással *(Keller > Pinczés),* a szatmári részen is *(Wieser > Almási).* Még gyerekkoromban fordult elő, hogy szülőfalumban, a Borsod megyei Felsőnyárádon két család idegen eredetű nevét magyarra változ-

tatta. Egy olyan közösségben, mint ez is volt, ahol a ragadványnévi vagy a nem törvényes származásra utaló (bár ezek később megváltozhattak) nevek igen szívósan megmaradtak a szóbeliségben, az említett változtatásokat a közösség azonnal akceptálta.

A válogatás és feldolgozás tudományos alapvetésével A könyv névcikkeinek felépítése (18–26) című részben ismerkedünk meg. Ezért ezzel részletesebben foglalkozom, mint magával a névanyaggal.

Ebben a részben először a c í m n é v kiválasztásának szempontjaival találkozunk. Mivel vannak nevek, amelyeknek sok írás- vagy ejtésváltozata él, „ki kellett választani azt, amely a névcikk élén szerepel. Ezt a döntést négy szempont befolyásolta: a helyesírás, a kiejtés, a névgyakoriság és a hagyomány" (18). Például ha egy nevet *Almássy* változatban is használnak, címnév az *Almási* lett. Mivel a *Kiss* vagy a *Vass* nevek végén sosem hallatszik hosszú mássalhangzó, *Kis*, illetve *Vas* került az élre. Hiába van sok viselője a *Batta* névváltozatnak, nem lett belőle címnév, mert a *Bata* változat gyakoribb. A hagyományos írás alapján megmaradt a *cz*-s írás, a nevek végén a *-th*, egy esetben (a *Balogh* névben) a *-gh* írása.

A név t í p u s a alatt két szempont kerül elő. Az egyik az, hogy „mi volt a közvetlen előzménye a családnévvé válásnak" (19). A csoportok azonosak a már korábban felsorolt nyolc típussal. A másik megállapítás „a családnév nyelvi besorolására, nyelvi hovatartozására vonatkozik" (19–20). Ez nem azonos a végső etimonnal, hanem azt a pillanatot van hivatva megragadni, amikor egy idegen szóból a magyarban közszó, majd keresztnév vagy helynév lett, és a magyarban vált ezekből családnév. A v á l t o z a t o k megállapítása és számbavétele is alapos megfontolást igényelt. A felsoroltakhoz számítódnak még az egyenként nem felsorolt „egyéb változatok" is.

A nevek e r e d e t é v e l foglalkozó rész a leghosszabb és a legösszetettebb, mivel a szerző megkísérelte „visszavezetni valamely nyelvnek a közszaváig valamennyi névnek az eredetét" (23). Az 1230 családnévből 1058 magyar eredetű, ez azt mutatja, hogy a magyar névkincsben a gyakori nevek között mennyire fölényben vannak a magyar eredetűek.

A névcikkekben ennek a résznek a legterjedelmesebb voltát magyarázza, hogy a Családnevek enciklopédiája „nem a névkutatók (nyelvészek, történészek, néprajzosok és genealógusok) számára készült, hanem az érdeklődő nagyközönségnek. Nem az a célja tehát, hogy másik könyvhöz utasítsa az olvasót, hanem az, hogy e l m o n d j o n a n é v r ő l m i n d e n t, amit el lehet mondani féloldalnyi terjedelemben" (23). (Én ritkítottam. K. Sz. Á.)

A több lehetséges etimológiát fölvető neveknél a sorrendet a valószínűség mértéke, ha ez nem lehet irányadó, a név előfordulásának időrendje dönti el.

Nekem mindig fülembe cseng Kálmán Béla egyik mondata a családnevek kialakulásáról szólva: „Egy falusi közösség legfeljebb egy kovácsot, egy papot tudott eltartani". Ez nem magyarázza a *Kovács, Papp, Szabó* stb. nevek nagy gya-

koriságát. Kétségeimet és kérdésemet ezzel kapcsolatban nagymértékben eloszlatja HAJDÚ MIHÁLY egy mondata: „A sok *Kovács* név azzal is magyarázható, hogy a legkisebb településen is létfontosságú foglalkozás lévén, meggazdagodtak, szolgákat, béreseket, cselédeket tartottak, s a háztartásukban élők is megkaphatták a *Kovács* nevet” (24).

A névcikkek között nincsenek utalások (ezért vannak ismétlések a szövegükben), hiszen „tudjuk azt, hogy egy-egy érdeklődő általában csak a saját vagy legföljebb még néhány ismerőse nevét keresi a könyvben, tehát abban a névcikkben benne kell lennie minden ismeretnek a névről” (25).

A nevek földrajzi e l t e r j e d t s é g é t a magyar nyelvterületen régi névlisták, adólajstromok, összeírások, anyakönyvek segítették. Első pillantásra ezek hiányoznak a bibliográfiából, de HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtan 1. című könyvében (2003) megtalálhatók. Az elterjedtség megállapításának fontos segédeszközei a telefonkönyvek.

Az egyes névcikkeken belül a n é v v á l t o z t a t á s o k alatt a 19. században történt változtatásokat találjuk meg. A 20. századi felmérésnek személyiségi jogi akadálya van. Ez sok használható adattól fosztja meg a névtudományt és nemcsak a változtatások vizsgálatában, mint azt a név nélküli népszámlálás esetében is láthatjuk.

A bevezető gondolatokat követi a családnévanyag tulajdonképpeni tárgyalása (27–515) a fent ismertetett elvek alapján az *Abonyi*-tól a *Zsolnai*-ig 1230 névcikkben. A két legterjedelmesebb betű a B 66 lapon tárgyalva (40–106) 159 nevet tartalmaz; a K betű 55 lapra terjed (235–290), és 151 nevet tartalmaz. A két betű alá tartozó nevek (mivel alig van köztük számbeli különbség) közelítve az összes névagyag 15–15%-át teszik ki.

Részletesebb tanulmányozásra a K betűs neveket választottam, mert a magyar szókincset felvonultató szótárakban is a legnagyobb terjedelmű ez a betű szokott lenni. A K betű alatti nevek döntő többségét csökkenő sorrendben a helynévi, foglalkozásnévi, majd az apanévi eredetűek alkotják, az összesnek (151-ből 41 képviselettel) több mint a negyedét. Az itteni arányok hasonlók tehát ahhoz, amit az egész névállomány is mutat.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az alapelvek kialakítása mellett milyen óriási munka volt a nevek gyakoriságának megállapítása, mert tulajdonképpen ez alapján történt a címnév kiválasztása. De az egyes névcikkek is felérnek egy-egy rövid tanulmánnyal. Ezen a ponton érhető tetten leginkább az a hatalmas munka, amit HAJDÚ MIHÁLY a családnévi enciklopédia megírásával elvégzett.

A könyv végén Függelék található (525–551). Ehhez a fejezethez tartozónak érzem logikusan a Névmutató című, tizenöt lapnyi felsorolást is, bár a cím betűmérete ki is emelhetné ebből a fejezetből.

A Függelék első nagy része a családnevek eredet szerinti, betűrendes felsorolása (itt felesleges az alcím, mert nem is erre a fejezetre vonatkozik). A magyar

eredetűek három lapnyi felsorolását követi a még csoportokra bontható német és szláv nevek csoportja, majd a román eredetűeké (*Árgyelán, Marosán, Moldován* mind helynévi), majd a bizonytalan besorolásúak következnek összesen 26 névvel; elenyésző kisebbség az egyértelműen besorolhatókkal szemben!

A Függelék tartalmazza az önálló névcikkekben tárgyalt 1230 név gyakoriság szerinti felsorolását (529–535). Csak sajnálhatjuk, hogy legalább tízes csoportokban nem kaptak sorszámot. Így csak azt látom, hogy a *Hoffmann* sokkal előbb áll a sorban, mint a *Szoboszlai*. Ha felütöm az illető névcikkeket, akkor világossá válik a különbség a 3935-ös, illetve 2417-es előfordulással. Köztük 89 név követi a *Hoffmann*-t, és előzi meg a *Szoboszlai*-t. De hányan fogják a gyakorisági listában elfoglalt helyet biztosan megállapítani? Így csak az előtte/utána státusz állapítható meg.

A kötet végén Névmutató áll (537–551). Ez a lista tartalmazza az összes nevet/változatot, amelyek a névcikkek bármely részében előfordulnak. A nyilak segítségével jutunk el a címnévhez.

A Bibliográfia című fejezet két részből áll. A családnévi és keresztnévi szótárak és lexikonok felsorolásában a következő népek/országok/területek kapnak helyet (a magyarokon kívül ábécérendben) afrikai, afro-amerikai, angol, arab, belga, bolgár, cseh, észak-amerikai, észt, finn, francia, görög, héber-zsidó, holland, horvát, ír, kanadai, lengyel, német, norvég, olasz, orosz, osztrák, román, spanyol, svájci, svéd, szerb, szlovák, szlovén, török, ukrán (32 nyelv, illetve ország/terület). Források a családnevek magyarázatának és elterjedésének vizsgálatához című, 71 tételt tartalmazó részben feltűnik az Erdély területére vonatkozó munkák sokasága, amely több mint ötöde az egész anyagnak. A Göcsej, Hetés, Moldva, Őrség, Somogy, Sopron, Tiszakönyök, Zala megye mint földrajzi, illetve közigazgatási egységekről szóló művek mellett viszont teljességgel hiányoznak a Duna–Tisza köze, a Tiszától, Észak-Magyarország, a Felvidék, Délvidék, Kárpátalja, Burgenland családnévanyagának feldolgozásai. Mivel nagyon szembetűnő ez a hiány, ezt valamiképpen érdemes lett volna magyarázattal ellátni. Persze ezek a munkák megtalálhatók az Általános és magyar névtan 1. (2003) bibliográfiájában, de így az érdeklődőt mégis másik feldolgozáshoz kell utasítani.

A Családnevek enciklopédiájának megjelenése a családnevekkel kapcsolatos ismeretanyag bővülését hozza magával, ami bizonyos megállapítások újragondolását teszi szükségessé. Emellett ugyanakkor lényeges a családnévanyag kétirányú számbeli változásának a felmérése is: a szaporodás és a fogyás regisztrálása.

Ezt a mozgást befolyásolhatja a cirill betűs átírású, tévesen visszamagyarosított nevek sorsa.

Az enciklopédiában tárgyalt névanyagot jórészt „a föld népének” családnevei alkotják, mivel ritka az arisztokrácia körében is használt név, mint a *Károlyi* vagy *Rákóczi*, de ezek gyakoriságát a névváltoztatások is magyarázzák, mint ahogyan tulajdonképpeni hiányukat is.

Domokos Pál Péter valamikor Hajdú Mihályt egyrészt játékosan, másrészt komolyan „neves embernek” titulálta. A szójáték értelme a ’híres-nevezetes’ és a ’nevekkel foglalkozó kutató’ jelentésben is gazdagodott a Családnevek enciklopédiájával.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Irodalom

BAKOS FERENC (1960): *Idegen szavak kéziszótára*. Budapest, Terra.

FERCSIK ERZSÉBET–RAÁTZ JUDIT (2009): *Keresztnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

FODOR ISTVÁN főszerk. (1999): *A világ nyelvei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HAJDÚ MIHÁLY (1974): *Magyar becézőnevek 1770–1970.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HAJDÚ MIHÁLY (2003): *Általános és magyar névtan 1. (Személynevek).* Budapest, Osiris.

FARKAS TAMÁS: **Családnév-változtatás Magyarországon (A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében).** Nyelvtudományi Értekezések 159. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009. (116 lap)*

1. FARKAS TAMÁS eddigi tudományos kutatói pályájának a leginkább meghatározó szeletét a családnév-változtatások kérdésköre teszi ki. Nem csupán az itt tárgyalt összefoglaló munka jelzi ezt, hanem számos olyan tanulmány, konferencián megtartott előadás, amely szintén ezzel a problematikával foglalkozik. Ezek bemutatására itt most természetesen nincs tér, de közülük két munka kiemelését az alább ismertetendő kötet szempontjából is lényegesnek gondolom. 2008-ban az Onomastica Uralica hasábjain FARKAS TAMÁS angol nyelvű tanulmányban foglalta össze a magyarországi hivatalos családnév-változtatások kutatásának lehetőségeit, eddig elért eredményeit, és számolt be a témában egyre határozottabban körvonalazódó interdiszciplináris kutatócsoportról (FARKAS 2008). E kutatócsoport tagjainak és más, az adott témában működő hazai szakembereknek a kutatásait volt hivatott megvitatni és összehangolni más oldalról az a szakmai tanácskozás, amelyet 2007 novemberében rendeztek meg Budapesten „Névváltoztatás — társadalom — történelem (családnév-változtatások — több szempontú

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

megközelítésben)” címmel, s az e fórumon elhangzott előadások alkották aztán a gerincét a 2009-ben megjelent „A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban” című tanulmánykötetnek (FARKAS–KOZMA 2009). Mindezek a szakmunkák, illetőleg az e kérdésben mutatott, egyre élénkülő kutatói aktivitása már előre jelezte, hogy FARKAS TAMÁS rövidesen összefoglaló kötettel is jelentkezik a családnév-változtatások témakörében.

A 2009-ben napvilágot látott Családnév-változtatás Magyarországon című monográfia „szellemi közegét” a magyar személynévkutatás szakirodalmában az alábbiakban jelölhetjük ki. Tematikusan, az általa feldolgozott jelenséget tekintve talán két munkával érintkezik a legszorosabban, s ezért azok testvérkötetének is tarthatjuk. N. FODOR JÁNOS tisztán nyelvészeti szempontokat és módszereket alkalmazó monográfiája (2010) áll ebben az összevetésben az egyik oldalon, amely az itt látottnál korábbi időszakot helyez a középpontba: a természetes családnévrendszer kialakulását mutatja be, szól a családnevek keletkezési körülményeiről, a rendszertani jellemzőikről, illetőleg vázolja mindezek kapcsán a természetes családnevek változékonyságát is. A másik rokon munka pedig, amely lényegében FARKAS TAMÁS doktori értekezésével (az itt ismertetett kötet előzményével) párhuzamosan készült el KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN munkája révén, a családnév-változtatások társadalomtörténeti monográfiája (2002). Az előbbi kötettel az érintkezést az biztosítja, hogy FARKAS TAMÁS a könyvében mindvégig nagy gondot fordított a természetes és a mesterséges családnevek viszonyának (a közöttük lévő azonosságoknak és eltéréseknek) a hangsúlyozására; az utóbbi pedig azáltal kerül szoros kapcsolatba az itt tárgyalt monográfiával, hogy ugyanazzal a jelenséggel foglalkozik, ám a családnév-változtatások kérdését szándékai szerint elsődlegesen társadalom- és politikatörténeti aspektusból közelíti meg, nem célja tehát magának a névnek a nyelvi vizsgálata. Minthogy a Családnév-változtatás Magyarországon című munka viszont éppen az ott kevéssé érintett nyelvi-művelődéstörténeti szempontokat helyezi a fókuszba, a két kutatási vonal — mintegy kiegészítve egymást — ezen a ponton tökéletesen összeér.

2. A természetes és a mesterséges családnevek több lényeges vonásukban is alapvető eltéréseket mutatnak: különböznek például a létrejöttük történelmi, társadalmi körülményeiben, az elnevezés indokaiban és módjaiban, az elnevezők és az elnevezettek csoportjai, illetőleg ezek egymáshoz való viszonya stb. vonatkozásában (17–20). És noha a létrejöttüket követően a mesterséges családnevek is úgy élnek tovább, mint a természetes úton keletkezett társaik, azaz a tényleges névhasználatban nincs közöttük különbség, a névkeletkezés körülményeinek eltérései e kérdés kapcsán mégis meghatározó jelentőséggel bírnak (17). Ezzel függ össze az is, hogy a mesterséges családneveknek (és velük együtt a családnév-változtatásoknak) saját, egyedi karakterük van, így tanulmányozásukhoz kifejezetten rájuk kidolgozott elméleti-módszertani alapra és ezen felépülő vizsgálati modellre van szükség.

A hivatalos családnév-változtatásoknak azt a modelljét, amely FARKAS TAMÁS vizsgálataihoz alapul szolgált, a következőképpen vázolhatjuk fel.

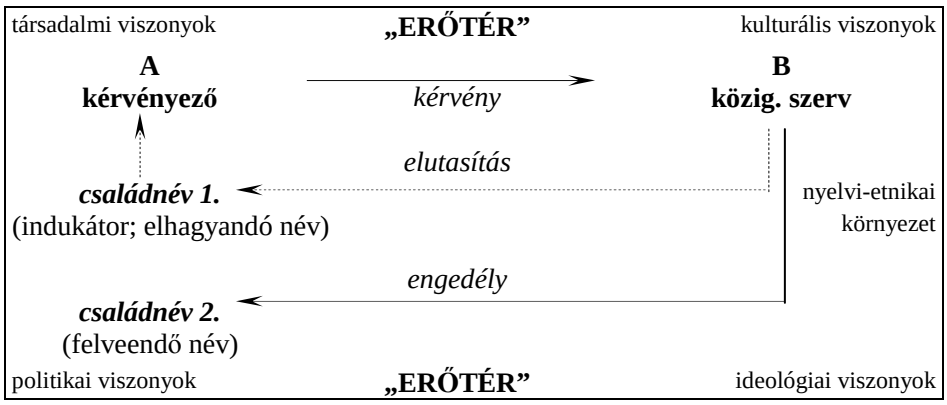

Az itt látható „háromaktorú” viszonyrendszer két (közreműködő) pólusát a kezdeményező (kérvényező), illetőleg a hivatal (közigazgatási szerv) jelenti, s a harmadik tényezőt a mindenkori társadalmi, kulturális, politikai, ideológiai és nyelvi környezet (vagyis a résztvevő feleket körülvevő „erőtér”) alkotja. A modell középpontjában pedig a legfőbb összetevőként maga a családnév áll (8).

Ez az elsődlegesen társadalomtudományi szemléletű alapmodell, amely ily módon kiegészült a nyelvi tényezővel (középpontjában a folyamat kiindulásául, illetve eredményéül szolgáló családnévvel), jól érzékelteti azt az egészében véve más névadási-névkeletkezési helyzetet is, ami a mesterséges családneveket a természetes családnevektől elválasztja: azt tudniillik, hogy a családnév-változtatások alkalmával nem a közösség ad nevet az egyénnek, hanem (egyfajta szabályozott aktus keretében) az egyén választ nevet saját magának. Igaz, ebben a társadalmi-közösségi környezet hatása igencsak fontos tényezőnek számít. (A természetes és a mesterséges családnevek keletkezési körülményei közötti további eltérésekhez lásd még 20.)

A hivatalos családnév-változtatások tulajdonnévi közegét, „névkörnyezeti” hátterét ugyanakkor a természetes családnevek állománya szolgáltatja. Azt tehát, hogy a családnév-változtatások alkalmával milyen névformát választanak maguknak a névváltoztatók, a mindenkor meglévő családnévrendszer több szinten is meghatározza. Rendszertani tekintetben a legfőbb befolyást nyilvánvalóan a természetes családnevek modellhatása jelenti: olyan névformák válhatnak mesterségesen családnévvé, amelyekre van minta (szemantikai, morfológiai stb. modell) a meglévő családnévrendszerben (de lásd erre vonatkozóan 28–29, 35 is). A „pozitív” determináció legerőteljesebb érvényesülését akkor láthatjuk, amikor a névváltoztatás olyan nevet eredményez, amely már eleve létezik a természetes családnevek körében. A meghatározottságnak egy sajátos összetevőjét még a helyesírás terén is tapasztalhatjuk: a nevek régies írásmódjának kérelmezésében. Ezt az

magyarázza, hogy nincs még egy olyan tulajdonnévfajta, amely ennyire ellenállna az íráskép modernizálásának, mint éppen a családnevek kategóriája (55).

Az is tény ugyanakkor, hogy a családnév-változtatások során felvett névformák kapcsán nem csupán a természetes családnevek szerepe jelentős (bár a mintaadás szempontjából nyilván ez a legfőbb tényező), hanem általában a tulajdonneveké is: a választott családnevek között ugyanis tekintélyes arányt képviselnek azok a névformák, amelyek valamely más tulajdonnévtípusból (helynévből, keresztnévből) származnak (35).

3. A magyarországi családnév-változtatások kérdését két síkon mutatja be munkájában FARKAS TAMÁS. Az első, nagyobb egység (7–63) — amely egyúttal a másodiknak az elméleti-módszertani megalapozását is szolgálja — általában szól a családnév-változtatások problematikájáról: vázolja többek között a (természetes és mesterséges) családnévanyag változásának történetét, a név jelentésszerkezetének a hivatalos névváltoztatásokban betöltött szerepét, rendszerezi a névváltoztatások motivációs tényezőit (mindvégig figyelve az ezek mögött rejlő történelmi-társadalmi „erőtér”-ben bekövetkező elmozdulásokra), érinti a névváltoztatások hivatalos szabályozásának ügyét, illetőleg értékeli végül a témakör szakirodalmát. A második egység (64–98) konkrét korpuszvizsgálatként, nagyívű esettanulmányként áll előttünk: a 20. század második felének családnévváltoztatási tendenciáit ragadja meg hat (nagy körültekintéssel megválasztott) mintaév, illetve mintegy 2000 kérvény tanulságaira építve.

A szerzőnek különösebb terminológiai nehézségekkel nem kellett megküzdenie, két vonatkozásban azonban fontosnak látta a fogalmak pontos használatának tisztázását. Elkünönítette egyrészt a *spontán* (azaz nem hivatalos) *családnévváltozás* és a *hivatalos családnév-változtatás* terminusokat hangsúlyozva ezek kronológiai egymásutániságát: a választóvonalat közöttük II. József kötelező családnévviselést szabályozó rendelete (1787–1788) jelenti, amely — a szóbeli nevek nagyobb változékonysága ellen és a nevek állandóságának irányába hatva — elvileg lezárja a spontán (nem hivatalos) névváltozások korszakát. A hivatalos családnév-változtatások története ugyanakkor valójában csak 1814-ben veszi kezdetét, amikor is I. Ferenc rendeletével a névváltoztatás — hivatalos eljáráshoz kötve — lehetségessé válik (9–10). Fontos hangsúlyoznunk a két folyamat között azt a különbséget, amit a *változás* és a *változtatás* utótagok is jeleznek.

A családnév-változtatások terén a másik fogalmi elhatárolást a *névváltoztatás* és a *névmagyarosítás* terminusok kérdésében kellett a szerzőnek megtennie: az előbbi az itt tárgyalt folyamatok összefoglaló megjelöléseként jelenik meg a munkájában, az utóbbit pedig pusztán ennek egyik altípusaként értelmezve használja (7–8).

4. FARKAS TAMÁS monográfiájának legfontosabb tudományos értékeit, a leginkább figyelemre méltó részleteit a két fő egységhez igazodva ismertetem, ám

nem feltétlenül a munka fejezeteinek megfelelően haladva, hanem inkább ahhoz a modellhez kapcsolódóan, amit a szerző gondolatai nyomán az előzőekben felvázoltam.

4.1. A modell középpontjában a c s a l á d n é v áll. A névváltoztatások szempontjából az elhagyott és a felvett névforma vizsgálata egyaránt releváns lehet, hiszen ebben a tekintetben az alapvető kérdést az jelenti, hogy a név jelentésszerkezete (információtartalma, asszociációs-konnotációs tényezői, etimológiai jelentése stb.) miként teheti az adott névformát a viselője számára előnytelenné (azaz lecserélendővé), illetve előnyössé (azaz felveendővé).

a) A névváltoztatásokkal összefüggésben a régi név vizsgálata elsősorban a névváltoztató csoportokra és a névváltoztatás indokaira világít rá (35). „A névváltoztatások vizsgálatában azonban nem a tisztán etimológiai, hanem a nevek nyelvi és etnikai karaktere szerinti elemzés lehet igazán informatív." (36). Ezért is alkalmazott FARKAS TAMÁS az elhagyott nevekből levonható tanulságok feltárására etimológiai és etnikumjelző felosztást: idegen eredetű (ezen belül német és más eredetű) neveket, magyar eredetű neveket, illetőleg — sajátos kategóriaként — „cigányos" neveket különítve el. Ez utóbbiak persze beletartoznak az első kettő valamelyikébe, de különválasztásukat a velük kapcsolatos névváltoztatói attitűdök indokolják (36). A lecserélt nevek kérdésére a konkrét, 20. század második feléből származó névváltoztatási esetek névanyagának elemzésekor tér vissza a szerző valamelyest bővebben, és bemutatja, miként csökken korszakról korszakra az idegen, ezen belül a német nevekre vonatkozó névváltoztatási ügyek száma (a zsidók és a németek döntéseire ható külső körülmények megszűnésével nyilvánvaló összhangban), és miként növekszik ugyanakkor a „cigányos" nevek lecserélésének igénye (71–72). E tendencia hátterében az áll, hogy „a többségi társadalomba jelentős lemaradással beilleszkedni igyekvő, a társadalmi fejlődésben több szempontból elmaradott cigányság csoportsajátos családnevei helyébe már gyakrabban törekszik a »magyar«, »magyaros«, »magyar hangzású« — azaz: 'nem cigány' — nevek felvételére" (46).

A felvett nevek vizsgálata természetszerűen jóval nagyobb teret és figyelmet kap a munkában, általuk ugyanis egy-egy korszak és névváltoztató csoportjaik „névízlése" még közvetlenebb módon tanulmányozható (36). A másodlagos családnevek kérdését a szerző a realizálódott névjavaslatok (az engedélyezett névváltoztatási kérvények) segítségével mutatja be, s nem fordít figyelmet az elutasított kérvényekben megjelenő családnévjavaslatokra. Ez a viszonyulása általában véve érthető is, de talán éppen abban a kérdésben, amire megítélése szerint a felvett családnevek legfőképpen utalnak, tudniillik egy-egy korszak névízlésének a feltérképezésében, nem feltétlenül helyeselhető. Ebben a tekintetben ugyanis valójában nincs jelentősége annak, hogy a kérés realizálódik-e vagy sem: már pusztán a névjavaslat megfogalmazása információs értékkel bír a névízlésre vonatkozóan.

A felvett nevekre kidolgozott rendszertani leírással az a deklarált célja FARKAS TAMÁSnak, hogy ennek segítségével a mesterséges családnevek összevethetőek legyenek a természetes családnevekkel (37). Rendszerezésében jelentéstani és morfológiai szempontokat kíván elsősorban érvényesíteni, ám a felvázolt leírási keret (38–9) inkább tekinthető lexikális alapúnak. A felvett családneveknek lehet tulajdonnévi és köznévi előzményük egyaránt. A tulajdonnévi előzmények között a helynéviek (azon belül is a helységnéviek) a meghatározóak, a keresztnéviek jóval kisebb gyakoriságot mutatnak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szerző által a keresztnévi előzmények kapcsán alkalmazott láthatóan nyelvtörténeti megközelítés kevésbé indokolt, hiszen a *Benkő* vagy a *Balassa* családnevekben nemigen azonosítanak a névhasználók, kérvényezők keresztneveket, ezek kérelmezését egyszerűen csak a természetes családnévrendszerben eleve meglévő *Benkő, Balassa* családnév motiválta nyelvileg. A közszón alapuló felvett családnevek körében a helyet jelölő közszói (azaz földrajzi köznévi) alap, illetve a nem helyet jelölő közszói (azaz népnévi, foglalkozásnévi stb.) alap különül el egymástól. A morfológiai szempont egyedül az „egyéb, közszói alapú, *-i, -fi, -s, -si* képzővel a családnév létrehozásakor ellátott nevek" (eleve kétséges) kategóriájában merül fel. A magam részéről a felvett, sőt még az elhagyott nevek kérdésében is szívesen olvastam volna egy összefoglalást a morfológiai jelenségekről: az előbb említett családnévformánsok szerepéről a hivatalos névváltoztatások folyamatában. A morfológiai szempont határozottabb alkalmazása még inkább előtérbe hozhatta volna a folyamat kifejezetten nyelvi oldalát, és egyúttal — talán az ettől való aggodalom tartotta vissza a morfológiai aspektus szisztematikus alkalmazásától FARKAS TAMÁSt — nem bonyolította volna meg fölöslegesen a leírási keretet sem.

b) A családnév-változtatások kulcskérdései közé tartozik a nyelvi analízisen túl az is, hogy miféle mozgatórugók irányítják magukat a névváltoztatási igényeket. E tekintetben a családnév-változtatások „a hivatalosan viselt név jelentésszerkezetének valamely (…) síkján végrehajtott tudatos, az egyén által kedvezőnek értékelt változtatásként értelmezhetők", azaz — a spontán családnévváltozásokkal ellentétben — nem a név elsődleges „identifikációs szerepével kapcsolatos problémákat" hivatottak rendezni (19). Ezzel függ össze az is, hogy a családnév-változtatások alkalmával a változtatásra többnyire nem egy bizonyos új név kedvéért kerül sor, hanem azért, mert a régi név valamilyen szempontból előnytelenné vált a viselője számára (19, illetve lásd ehhez a motivációs tényezőkre vonatkozó táblázatokat is, 73–85).

A motivációk, az indokok között tehát akadnak olyanok, amelyek kifejezetten a régi névformára vonatkoznak, annak az elhagyását igénylik (az új névtől valójában függetlenül; például névazonosság kiküszöbölésére, zavaró konnotáció megszüntetésére vagy éppen a vér szerinti szülőtől való elkülönülés indokával igényelt névváltoztatások esetében), míg mások hangsúlyozottan egy új név fel-

vételére törekszenek (a régi névhez való viszonyulás tulajdonképpen semleges; pl. kötődést kifejező családnév felvétele, a hivatalostól eltérő névhasználathoz való igazodás), s a motívumok harmadik típusában egyszerre jelentkezik a régi név elhagyásának és egy konkrét új név felvételének az igénye (pl. a magyarság kifejezésének és egyúttal az allogén származás elrejtésének a szándéka, egyszerűbben használható név felvétele az idegen hangzású, szokatlan név helyett stb.). (A teljes, koherens kategóriarendszert lásd 60–61.) Az indokok, motívumok között találunk tehát olyanokat, amelyek szélesebb társadalmi kontextusban hatnak (pl. a zsidók, a németek névmagyarosításai), olyanokat, amelyek valamely kisebb közösség szintjén működnek (pl. családi okok miatt bekövetkező névváltoztatások), és végül olyanokat is, amelyek az egyén szintjén érvényesülnek (pl. a zavaró konnotáció miatti névváltoztatás) (60).

A családnév-változtatások motivációi idővel jelentős elmozdulásokon mentek keresztül: míg ugyanis hosszú ideig a névmagyarosítás volt a meghatározó típusa a névváltoztatásoknak, s az indoka a magyarsághoz való tartozás kifejezése; az utóbbi fél évszázadban a folyamat lényegében a magánélet szférájába húzódott vissza, s a családi viszonyok váltak a fő motivációs tényezővé (41, 44, 58–59).

A névváltoztatások mozgatórugói közül némelyek a családnevek „címke” voltával állnak összefüggésben, azzal tudniillik, hogy a név többféle szimbólumszerepet is hordoz magán: a családnév egyrészt etnikai szimbólum (amely utal a névviselő származására, nemzetiségére), emellett családi szimbólum is (nexusjelölő elem, vö. HOFFMANN 2008: 11; azaz például a tényleges, érzelmi összetartozás kifejezésének igénye a biológiai összetartozással szemben is motiválhatja a névváltoztatást), s a családnév harmadsorban társadalmistátusz-szimbólumként is funkcionál (elég, ha csak bizonyos morfológiai, ortográfiai családnévtípusok magas presztízsére utalunk) (24–25).

4.2. A családnevek szimbólum volta átvezet a családnév-változtatások modelljének másik fontos tényezőjéhez: a „t á r s a d a l m i e r ő t é r” szerepének a bemutatáshoz. A családnevek nyelven kívüli meghatározottsága azért is különösen erős, mivel használati körük a tág nyilvánosság — szemben például a ragadványnévvel, amely szűkebb közösségben használatos, vagy a keresztnévvel, becenévvel, amelynek színtere a még szűkebb magánéleti szféra (41). A névváltoztatásokat körülölelő erőtér összetevői között a társadalmi-kulturális tényezők, a nyelvi-etnikai körülmények, valamint a politikai-ideológiai viszonyok említhetők legjelentősebb elemekként (42–49). Anélkül, hogy ezt itt most részleteznénk, azt jegyezhetjük meg, hogy valamennyi összetevő egyidejű befolyását illusztrálják például a zsidók és a németek névmagyarosítási hullámai, amelyekben a névasszimiláció jelensége „az akkulturáció, az identitásváltozás és a nyelvváltás folyamatához illeszkedik” (44).

5. A munka második nagy egysége a korábbiakban általában, elméleti szinten kifejtett tényezők szembesítése a 20. század második felének konkrét családnév-változtatási eseteivel. A vizsgálathoz FARKAS TAMÁS a legrelevánsabb — bár a szakirodalomban nem nagyon használt — forrást, a belügyminisztérium irattárában található kérvényanyagot dolgozta fel. A munkához hat, a vizsgált időszak tendenciáit jól illusztráló mintaév (1948, 1952, 1964, 1975, 1986, 1997) kérvényei, azaz mintegy 2000 eset iratai szolgáltak alapul (15–16). A feldolgozás legfőbb tanulságait az alábbiakban kíséreljük meg röviden összefoglalni, s itt érintjük a modell további két összetevőjének, a kérvényezőnek és a hivatalnak a kapcsolatát is.

A családnév-változtatási esetek számának alakulása — a családnevek társadalmi-kulturális beágyazottsága, illetőleg szerepkörük gazdagsága miatt — szoros párhuzamosságot mutat a társadalmi „erőtér” változásaival. A névváltoztatások görbéje (lásd az alábbi ábrán) a 20. század második felében mintegy visszatükrözi a korszak társadalmi mozgásait.

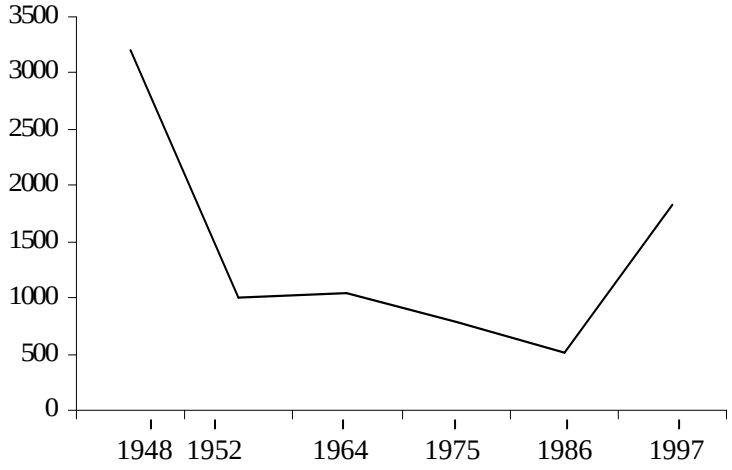

Az utolsó nagy névmagyarosítási hullám lecsengését (1948: 3200 becsült eset) követően a korábban széleskörű társadalmi jelenség lényegében a magánélet szférájába húzódik vissza (1952: 1000, 1964: 1050, 1975: 780, 1986: 520 becsült eset), majd a rendszerváltozás után az e téren is nagyobb szabadságérzettel (vagy még inkább talán a növekvő nacionalizmussal) összefüggésben ismét a névváltoztatások számának növekedését (1997: 1820 eset) tapasztaljuk (64–65).

A családnév-változtatások indokrendszerében a névmagyarosítások súlyának folyamatos csökkenését és a családi szempont erősödését figyelhetjük meg, de az is tanulságos, ahogyan a „magyaros” hangzású, karakterű név kérvényezői körében a zsidók, németek helyét — nem függetlenül „a velük kapcsolatban semlegessé váló politikai és társadalmi légkör”-től (68) — átveszi a cigányság (67–70). A felvett családnevek motivációs rendszere egészen más képet

mutat akkor, ha az idegen névről, illetve a magyar névről változtatók kéréseit vetjük össze egymással (75–76), ha a nem cigány, illetve a cigány névváltoztatók körét vizsgáljuk meg ilyen összehasonlításban (76–77), illetőleg ha a nemek szerinti megoszlást figyelembe véve tekintjük át a kérvényeket (79).

A felvett névformák lexikális alkatát illetően igencsak szembetűnő, hogy a zsidó és nem zsidó névváltoztatók körében néhány — tulajdonképpen minden fontosabb — kategóriában nagyon markáns eltérések mutatkoznak meg (84–85). Helynévi alapú családnév felvételét például kétszer olyan gyakran kérvényezik a nem zsidók (61%), mint a zsidók (34%). Ennek éppen a fordítottját találjuk viszont a keresztnévi alapú családnevek viszonylatában, ez a kategória ugyanis a zsidók körében jóval gyakoribb (21%, a nem zsidók körében: 4%).

A családnév-változtatók szociológiai összetétele (a nem, lakóhely, életkor szerinti megoszlása) a következőképpen alakul. A névváltoztatást kérvényezők között a férfiak túlsúlya mindvégig megmarad ugyan, de csökkenő tendenciát mutat, ami nyilvánvalóan nem független az asszonynévviselés szabályozásától (1974; az 1975-ös évben a női névváltoztatók száma ugrásszerűen megnő, 86). A névváltoztatás elsősorban urbánus jelenség: a főváros és a városok dominanciája érthető, hiszen a zártabb, hagyományosabb falusi környezetben lassabban erősödnek meg a névváltoztatást eredményező motivációk. A névváltoztatást a leggyakrabban a 21–30 év közöttiek kérvényezik (87).

A szociológiai elemzést FARKAS TAMÁS egyfajta keresztszempontként a cigányság és a zsidóság körében külön-külön is elvégezte (89–91). E két etnikai csoport kiemelését már pusztán az a tény is indokolttá teheti, hogy míg 1948-ban az összes kérvényező 41%-a a zsidóság köréből került ki, 1986-ban a kérvényt benyújtók egyötöde már cigány származású volt.

6. FARKAS TAMÁS monográfiája — a fent ismertetett erényeiből adódóan — a családnév-változtatások témakörében megkerülhetetlen alapmunkának számít. A névkutatásban egyáltalán nem mondható kivételesnek az a helyzet, amikor egyazon jelenség több tudományterület érdeklődését is felkelti. Ez minden bizonnyal az onomasztika jellegzetesen interdiszciplináris természetéből is fakad. Azt ugyanakkor, hogy a különböző szakmák képviselői közel egyidőben adjanak ki az adott témában összefoglaló kötetet, s e kötetek szemlélete és eredményei — a szerzőik közötti nyilvánvaló szakmai párbeszédnek köszönhetően — szerencsésen kiegészítsék egymást, jóval ritkábban tapasztalhatjuk meg. E munka kapcsán pedig erről is szó van: noha önmagában is egységes, minden részletében átgondolt kötet, mégis együtt érdemes olvasni a KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN szerzőpáros társadalomtörténeti megközelítést alkalmazó művével (2002). Az egymás mellé tett két dolgozat ugyanis a családnév-változtatások valamennyi (nyelvi és nyelven kívüli) aspektusát a felszínre hozza.

TÓTH VALÉRIA

Irodalom

FARKAS TAMÁS (2008): The research of official family name changes in Hungary. *Onomastica Uralica 7:* 87–102.

FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN szerk. (2009): *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest, Gondolat–Magyar Nyelvtudományi Társaság.

N. FODOR JÁNOS (2010): *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban.* Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.

HOFFMANN ISTVÁN (2008): A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások 46:* 5–20.

KARÁDY VIKTOR–KOZMA ISTVÁN (2002): *Név és nemzet. (Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig).* Budapest, Osiris Kiadó.

SEBESTYÉN ZSOLT: **Kárpátalja településeinek történeti helynevei. (A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján.)**
Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2008. (236 lap)
SEBESTYÉN ZSOLT: **Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.**
Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2010. (168 lap)*

1. 2008-ban látott napvilágot SEBESTYÉN ZSOLT kataszteri iratok alapján összeállított kárpátaljai helynévtára, amely hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) 476 egykori és mai településéről tartalmaz helyneveket. A szerző Bereg vármegye 235 települését, Ung 92, Ugocsa 46, Máramaros 99, Szabolcs három, Szatmár megyének pedig egy települését és az azok határában említett mikrotoponimákat adja közre. E kötet összeállításakor a szerző célja „minden kárpátaljai település történeti névanyagának összegyűjtése és közzététele” volt (17). Kutatóink ugyan foglalkoztak e térségből egyes megyék, mint például Bereg (MIZSER 1994, 2007 stb.), Ugocsa (KOCÁN 2007, 2008 stb.) helynévkincsével, Kárpátalja teljes területéről azonban mindezidáig mégsem jelent meg összefoglaló történeti helynévgyűjtés. SEBESTYÉN ZSOLT munkája ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A kötet 19–20. századi helynévanyagot mutat be a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában föllelhető kataszteri térképek, birtokrészleti jegyzőkönyvek és határjárások alapján. Az összegyűjtött helynevek elsősorban az

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

1850–60-as évekből, valamint a 20. század elejéről valók. Az adattárban a településnevek felsorolásakor a szerző első helyen az adott település országos helységnévrendezés (1898–1912) során törzskönyvezett névalakját tünteti fel, majd — ha nem mutatkozik azonosság — a helység történeti nevét közli, mindezeket pedig a ma használatos hivatalos ukrán név követi, mint például a Bereg vármegyei *Alsóhatárszeg ~ Nagyrosztoka, Розтока* (21) vagy az Ugocsa megyei *Tiszaszászfalu ~ Szászfalu, Сасове* (174) esetében. Kárpátalja soknemzetiségű vidékén magyar, ruszin, román, szlovák és német nevek egyaránt megtalálhatók, a szerző pedig megőrizte az eredeti iratokban használt írásmódot, és a különböző írásvariációkat is közreadja. Sok esetben szerzői megjegyzésket is olvashatunk az egyes települések határában említett mikrotoponimák nevei mellett, amelyek elsősorban a hely fajtájára vonatkozó információkat tartalmaznak. Ezek jelzésére azért van szükség, mert „egyes települések határában egymás mellett több, azonos alakú helynév él különböző denotátum megnevezéseként" (18). Névmutatók hiányában a megyék szerinti betűrendbe szedett névközlés segíti a névanyagban való eligazodást.

2. Az e munkában megkezdett kutatási irányt mintegy folytatva SEBESTYÉN ZSOLT egy szűkebb régió, a történelmi Bereg vármegye településneveit vonta alapos vizsgálat alá, és 2010-ben közreadta Bereg vármegye helységneveinek etimológiai szótára című kötetét. Az Árpád-kori Magyarország vármegyéinek helyneveiről történeti-etimológiai szótárak már korábban is készültek a Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozatban, s ezek rendezési elvei SEBESTYÉN ZSOLT számára is mintául szolgáltak (7). BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Bodrog és Borsod (2001), RÁCZ ANITA Bihar vármegye településneveinek (2005, 2007), TÓTH VALÉRIA pedig Abaúj és Bars vármegye valamennyi helynévfajtájának (azaz a településnevek mellett a víz- és a határneveknek) az összegyűjtését és nyelvi elemzését végezte el (2001a és 2001b). SEBESTYÉN ZSOLT munkája a ma is létező helységek nevei és ezek etimológiája mellett MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER Szabolcs–Szatmár megyei kötetéhez (1972) hasonlóan az elpusztult települések megnevezéseivel is foglalkozik. A monográfia a trianoni békeszerződés idején (1920) már létezett településneveket tartalmazza, a később, csehek és ukránok által alapított falvak nevei azonban nem kaptak helyet a munkában.

2.1. Felépítését tekintve a kötet három egységből áll. A rövid, ötoldalas bevezetésben (5–9) az olvasó áttekintést kap a történelmi Bereg vármegye településtörténetéről, valamint a szótár felépítéséről. Ebben a részben olvashatunk a spontán letelepedésekről, valamint a 14., 16. és 17. századi tudatos telepítő politika eredményeiről. A következő, a központi egység (13–161) a történelmi Bereg vármegye történeti-etimológiai szótárát foglalja magában, amelyet hasznos segédletek követnek. Az adattári részt térképszelvények teszik még szemléletesebbé. Mindezek mellett az országos helységnévrendezés során megváltoztatott nevek

listája, valamint a magyar–ukrán helységnév-azonosító nyújt fontos segítséget a nevek viszonyrendszerében eligazodni vágyó kutatónak.

2.2. A szótár névcikkei Bereg megye több mint 400 településnevének első említéseit tartalmazzák egészen a 20. századdal bezáróan. E tág időintervallumban egyes helységek legkorábbi adatai már a 13. századtól megjelennek, mint például *Bátor* (1232/1360: *Batur,* 22), *(Nagy)muzsaly* (1232: *Muse,* 104), *Szernye* (1270: *Zyrnua,* 128) stb. településeké, másoknál, elsősorban a később telepített falvak esetében ugyanakkor csak a 16–17. századból valók az első adatok: például *(Alsó)hrabonica* (1600: *Rabonica,* 13), *Kupinfalva* (1576: *Kupinfalva,* 88), *Zbuna* (1648: *Zbuna,* 148) stb. településeknél. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy e képet nemcsak a tudatos telepítő politika, hanem a nevek dokumentáltságának bizonyos értelemben véletlenszerű alakulása ugyancsak befolyásolhatta.

A történeti helynévszótárak készítői számára a címszóválasztás kérdése rendre igen nehéz feladatként jelentkezik. SEBESTYÉN ZSOLT szótárában címszóként a település „történelmi hivatalos nevét" szerepelteti, azaz azt a névalakot, amely „az írásos forrásokban általában a legkorábbi időktől szerepel, s mind a hivatalos, mind a népi névhasználatban évszázadokon keresztül elterjedt volt" (8). Ezzel a „fogódzóval" kapcsolatban persze talán nem indokolatlan felvetni azt a kérdést, hogy vajon hogyan érhetők tetten a hivatalos és a népi névhasználatban egyaránt elterjedt, évszázadokon keresztül használt névformák az írott forrásokban, azaz milyen kritériumok segítenek bennünket e két névhasználati kategóriához való tartozás megítélésében. A szótárt olvasva erre vonatkozóan nem kapunk információkat.

A szótár névcikkeinek címszavai tehát — ahogyan a szerző is megjegyzi (8) — nem minden esetben az „elsődleges nevek". SEBESTYÉN ZSOLT a névmagyarázatokban azonban természetesen mindig ezekből indul ki, mint például *Medvegyóc* (96), *Sztrojna* (133) települések esetében, amelyek 16. (1543: *Medwefalwa*), illetve 15. századi (1430: *Ztroyfalwa*) első adatai szolgáltatják az eredeztetés alapját. A magyar és ruszin névvel egyaránt rendelkező települések nevei közül a szerző „a forrásokban korábban vagy gyakrabban szereplő"-t tartja elsődlegesnek (8), amelyet címszóvá is emel. Ezen településnevek esetében a kronológia és a gyakoriság között a fent említett összefüggést valóban láthatjuk, azaz a legkorábban említett helynév fordul elő legtöbbször a forrásokban. Ez a név pedig a legtöbb esetben — kivéve például *Deskófalva* (39) települést — egyúttal az országos helységnévrendezés (1898–1912) előtt használt történeti név is, mint például a korábban említett *Nagyrosztoka* (105), valamint *Bukóc* (30), *Polyánka* (117), *Zagyilszka* (146) stb. esetében.

A szócikkek első része lexikonszerű leírással lokalizálja a neveket. Ezek után a településnevek történeti adatainak bemutatása következik. A nyelvi adatok betűhív formában szerepelnek keletkezési évük feltüntetésével. A szerző fő forrásként GEORG HELLER Comitatus Bereghiensis című munkáját (1983) használta,

adatait azonban minél több forrást, névkompendiumokat, történeti földrajzokat stb. (GYÖRFFY GYÖRGY, CSÁNKI DEZSŐ, LEHOCZKY TIVADAR, FÉNYES ELEK munkáit) kézbe véve igyekezett kiegészíteni, illetve részben saját levéltári kutatómunkájára is támaszkodott. A gazdag történeti adatsor közlésében kettős célkitűzés vezette: törekedett egyrészt a nevek természetes változásának a bemutatására, másrészt pedig a 19–20. századi magyar, csehszlovák, szovjet és ukrán nevekkel megkísérelte a hivatalos helységnévadó tevékenység hatását és eredményeit is érzékeltetni.

A névfejtő részek bizonyítják a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát. Az etimologizálás alapját KISS LAJOS a helynevek történetét a legkorábbi adataiktól kezdve egészen a 20. századig végigkövető nagyívű munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) adta, ezt azonban a szerző szükség esetén további információkkal, módosításokkal egészítette ki, sőt igyekezett bemutatni az ukrán szakirodalomban megjelent névmagyarázatokat is. A névtörténeti adatok, névtani fejtegetések mellett sok esetben egy-egy településről településtörténeti és művelődéstörténeti adalékokat is olvashatunk, mint például *Kisbisztra* (74), *Kisbresztó* (74), *Szerencsfalva* (128) esetében.

2.3. A szótárt lapozgatva az olvasónak a személynévi eredetű településnevek igen magas aránya tűnhet szembe. A Bereg megyei személynévi eredetű településnevek között legnagyobb számban a személynévi előtaggal összetett magyar helynevek fordulnak elő, de a személynévből való településnév-alkotás további strukturális típusai (a metonímia, a képzés) is megfigyelhetők. E kétrészes helynevek szerkezetére az jellemző, hogy első névrészükben a birtokos neve szerepel, amely — a keletkezés idejétől is függően — kereszt- vagy családnév egyaránt lehet. Második névrészként pedig leggyakrabban a *falu* és a *ház* fajtajelölő földrajzi köznév áll, s a névrészek grammatikailag jelölt birtokos jelzős szerkezetet alkotnak, mint például *Ardanhaza* (1378), *Bábafalva* (1478), *Balosfalua* (1570), *Chepanfelde* (1248/1393), *Chedfalwa* (1446), *Chomborteluke* (1327), *Deskófalva* (1600), *Ervinfalva* (1882), *Fejérágostonfalva* (1600), *Floriahaza* (1341), *Gergelyfalva* (1600), *Mátyásfalva* (1600), *Puznyákfalva* (1600), *Uszkofalva* (1598) (vö. 16, 17, 20, 33, 35, 36, 39, 45, 46, 49, 52, 95, 119, 142) esetében. E néhány helységnév felvillantásával is világosan kirajzolódik e névtípus Bereg megyei elterjedtsége, amely nyilvánvalóan a tudatos telepítő politikának is következménye. A kétrészes, személynév + földrajzi köznév szerkezetű településnevek az egész magyar településnév-rendszerben igen nagy gyakoriságot mutatnak a 13. századot követően, elsősorban a különféle gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően (például birtokok adományozása, osztódása stb.). A Bereg megyei névállományban a formáns nélküli, puszta személynévi (1321: *Derzen,* 39; 1220: *Mark,* 94; 1300: *Harabur,* 54; 1332/1335: *Thihedor,* 138 stb.), valamint a képzett személynévi helynevek (1425: *Gergeri,* 53; 1333: *Iványi,* 63; 1773: *Paulova,* 112; 1649: *Petruszovica,* 114 stb.) ritkábban jelennek meg. A

példák jól mutatják, hogy a személynévhez nemcsak magyar, hanem szláv képzők is kapcsolódhattak, ami a két nyelv névrendszerének egymás mellett élését bizonyítja. E területen a magyar és a szláv névadás–névhasználat párhuzamossága a megye nemzetiségi viszonyaival van természetesen összefüggésben.

3. SEBESTYÉN ZSOLT gazdag forrásanyagot tartalmazó kötetei nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is hasznos olvasmányok. E munkákat a kárpátaljai területekre vonatkoztatva hiánypótlónak tekinthetjük, mivel a szerző egyrészt teljességre törekedve történeti helynévgyűjtést ad közre e soknemzetiségű vidékről, másrészt egy adott megye településneveinek alapos etimológiai vizsgálatát végzi el. Látva ezt a gazdag, megbízható forrásanyagot önként adódik, hogy a szerzőt a munka továbbfolytatására biztassuk: igazán teljessé a kép ugyanis azáltal válhat, ha e sok szempontból izgalmas terület teljes névanyagának rendszertani feldolgozása is elkészül.

KOVÁCS ÉVA

Irodalom

BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HELLER, GEORG (1983): *Comitatus Bereghiensis.* Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München, Universität München Finnisch-Urgisches Seminar.

KOCÁN BÉLA (2007): Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 97–112.

KOCÁN BÉLA (2008): A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 95–105.

MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs–Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Városi Bizottsága.

MIZSER LAJOS (1994): Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében. *Névtani Értesítő 16:* 85–88.

MIZSER LAJOS (2007): Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből. *Névtani Értesítő 29:* 79–89.

PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

RÁCZ ANITA (2005): *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye).* A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

RÉVAY VALÉRIA: **A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon.**
Iskolakultúra-könyvek 39. Veszprém, Gondolat Kiadó, 2010. (180 lap)

Az élő nyelv természetes állapota, hogy változatokban él. Napjaink valósága felől nézve ez a tény nyilvánvaló, annyira, hogy a 20. század második felétől egy új nyelvszemléleti mód alakult, a szociolingvisztika. A nyelv történetének leginkább valósághű szemlélete tehát az, amely a nyelv történetét mint a változatok történetét fogja fel, és a folyamatokat, melyek a nyelv különböző szintjein zajlanak/zajlottak, az egyes beszélőcsoportok beszédtevékenységének eredményeként mutatja be. A jelenben ez a bemutatás nem okoz különösebb nehézséget, hiszen az egyidejű nyelvi produktumok összevetése, különbségeik/egyezéseik bemutatása lehetséges.

Az időben visszafelé haladva azonban egyre kevesebb az adat, és ezekből szigorú elemző munkával kell kifejtenünk a lehetséges folyamatokat, nyelvi eseményeket. Az írásbeliség nyelvi adatai révén azonban nem csupán a közvetlen összehasonlítás, hanem a visszavetítés is elvégezhető, s ezáltal a változatok közötti különbség megragadható.

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása az a folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (BÁRCZI 1956: 396). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajátság: előbb jött létre az írott változat („irodalmi nyelv”), mint a beszélt.

Az a humanista életszemlélet, mely a 16. század elején nemcsak a királyi udvarban jellemző, hanem (akár provinciális módon átszűrődve) a nemesi életmódot is átjárta, kialakít egy írástudó/értelmiségi réteget (deákság), mely a török elől menekülve s ezáltal szűkebb területre szorulva a nemesség számára a kultúra közvetítője lesz, s nyelvi tevékenysége egy új egységesülés felé viszi a nyelvhasználatot. Ez a nyelvhasználat a 16. század végére eljut a „van is, nincs is

norma” (DEME 1953: 82–84) szintjére: a kirívó nyelvjárási vonások kerülése jellemzi e kor deákjainak nyelvhasználatát. Kialakul egy „literátusi csoportnyelv”, mely Pozsonytól Krassó-Szörény vármegyéig általánossá válik.

E nyelvi kiegyenlítődési folyamatban jelentős szerepet kap a reformáció és annak iskoláztatási politikája, a könyvnyomtatás pedig szélesebb olvasóközönség számára is közvetíti a szerzők nyelvhasználatát. A nyelvi egységesülés 17. századi tényezői protestáns részről a Károli-Biblia és Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása (1607), katolikus részről pedig a Káldi-Biblia és Pázmány művei, elsősorban prédikációi (1636). E négy szerző mind a már említett „literátusi csoportnyelv” területéről származik, s hozzájuk csatlakozik a 17. század talán legnagyobb hatású verselője, Gyöngyösi István, aki szintén északkeleti származású (az Ung megyei Radváncon született). Általuk kialakul egy követésre méltó nyelvi minta. A 18. század elején újabb, laza nyelvi normák alakulnak ki, létrejönnek ún. „provinciális köznyelvek” (BENKŐ 1960: 267): „dunai” (dunántúli), „tiszai” (közép- és felső-magyarországi) és „erdélyi” változat. Közülük a „tiszai” a legtekintélyesebb a 18. század közepe-második fele irodalmárainak ítéletében.

Erről a magyar nyelvi standardizáció szempontjából oly fontos területről több korábbi, az adott régió nyelvhasználatát elemző publikációt ismerünk, főként PAPP LÁSZLÓ kutatásaiból. Ezekhez a főként a 16. század végének nyelvhasználatát leíró könyvekhez csatlakozik időben RÉVAY VALÉRIA könyve, mely az északkeleti terület 17–19. századi nyelvi jellemzését adja.

A 170 oldalas tanulmány bevezető fejezete (7–19) a kutatás célját és módszerét mutatja be. A szerző egy korábban általa megjelentetett forráskiadvány négy vármegyéből származó 56 szövegegységét vette alapul (34 db 1772 előtti és 22 db az ezt követő időből való), amelyeknek jelentős része nem magánlevél, hanem a hivatalos írásbeliség körébe tartozó hivatalos levelek, szerződések (családi levél mindösszesen 4 db található köztük). Ám ezek az iratok, amint a szerző leírja, „szóban elhangzott közlésnek írásban való rögzítései” (138). Közvetíteni képesek tehát az élőszó erejét, nyelvi sajátosságait, felhasználhatók a korabeli élő nyelvhasználat tanulmányozására. Ugyanakkor viszont a területi jelleg mellett folyamatosan megjelennek az írásokban a hivatali nyelvhasználat terminusai, egy bizonyos hivatali szaknyelv, s emiatt a területiség és a történetiség mellett az ún. „humán dimenziót” is figyelembe kell venni egy történeti szociolingvisztikai elemzésben — írja RÉVAY (10).

A könyv legterjedelmesebb része (20–132) a forrásanyag nyelvi elemzése, s ehhez csatlakoztatja a szerző a helyesírási megfigyeléseket (132–136). A nyelvi elemzés rendkívül alapos, részletező, adatokban gazdag, és éppen ezért hiteles. A hangállapot leírása (20–40) végigtekinti a labializáció kérdéskörét (erre a vidékre nem jellemző a labializáció), a zártság-nyíltság (s benne az *í*-zés) problematikáját, a magánhangzók időtartamát (fontos tanúsága az adatoknak, hogy

hangsúlyos helyzetben erős rövidülés figyelhető meg a felső nyelvállású hosszú magánhangzóknál). A mássalhangzók esetében problematikus az *ly* graféma olvasata. Ismeretes, hogy az *ly* > *j* spirantizálódás legkorábbi adatai a Szalkai glosszákban találhatók, s emiatt (meg a későbbi nyelvjárási állapot miatt is) a folyamat hátországát e régióban találhatjuk meg. A helyesírás és a hagyomány azonban (máig) nem vesz tudomást a lezajló változásról, ennek lehetnek jelzései a 35. és a 135. lapon leírt példák. Szintén helyesírási (s nem hangváltozási) problematika rejlik — véleményem szerint — a *c* hang *cs*-vel való írásában két iratban (amelyet ugyanaz a kéz írt le, 35).

A szerző az alaktani leírásban is a klasszikus mintát követi: a szótövek típusainak bemutatására a képzők következnek. A további toldalékmorfémák tárgyalása elé azonban beillesztette a szóösszetételek vizsgálatát. Ezt az teheti indokolttá, hogy e korban már a szóösszetétel lényegesen nagyobb szerepet kapott a szóalkotásban, mint az ómagyar korszak folyamán (53). Ezek az összetett szavak még igen gyakran nem íródnak egybe, de az egybetartozó szavak egymás mellé szerkesztése az összetettség bizonyítékául szolgálhat (szép példát látunk viszont az átmeneti alakra egy 1703-as levél szövegében: *Erdejével, halászó vizeivel, szántó és kaszálló földeivel,* 57). A birtokos jelezés tárgyalásában a szerző adatai megerősítik, hogy a T/3-ban a felső nyelvállású kötőhangzók csak újabban jelentek meg, az adott korszakban még az alsóbb nyelvállásúak dominálnak. A kiemelő jel esetében valószínűleg téved a szerző. Az adott helyen (1992: 353) KOROMPAY ugyan valóban említi a kérdéses jelnek birtokos személyjelből való eredeztetését, de leginkább az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot fogalmazza meg. A könyv 62. oldalán közölt példákban sem kell okvetlenül az *egyik*-nek ’egyikük’-et jelentenie egy leltár felsorolásában.

A szerző a névszóragok számbavételében is következetesen jár el, sorra veszi a példákból adódó változatokat, s ezekből következtet a rag funkciójára, alakváltozataira, társíthatóságára. Itt egyetlen észrevétele van a recenzensnek: az insztrumentáliszragnak *(-val/-vel)* az adatokban megfigyelt *-al/-el* változatára vonatkozóan. Ezt a változatot nem tarthatjuk ejtett változatnak, csak helyesírásinak, mivel több iratban ugyanaz a kéz *-al/-el* változatot is és *-val/-vel* (pontosabban: ennek asszimilált) változatát is leírja (66). Nemcsak az lényeges, ami megtalálható, hanem az is, ami a példákból hiányzik. A *-ként* rag, bár ómagyar kori, mégis ritka a régi nyelvjárási szövegekben: mai helyén az *-ul/-ül* szerepel. Ennek fényében értékelhetjük a 67. oldal *pénzül, tallérul, jobbágyul* stb. példáit.

Tanulságos a *-t* időjel mellett álló *volt* segédige erős meglétének dokumentálása e régióban, továbbá az „*-nd* jeles jövő idő” példái (amely formánst É. KISS KATALIN nyomán [2005] én sem időjelnek látom, hanem inkább modális képzőnek). A három példa közül ugyanis kettő grammatikailag funkciótlan archaizálás (ezt a szerző igen helyesen le is írja), a legelső pedig (az idézett mondatból is nyomon követhetően) nem a jövő, hanem a feltételesség jelölője (72).

Az alaktan után a szófajok bemutatása következik. A névmások között megjegyzésre méltó az átmenetiség megragadhatósága a *vala-* kezdetű névmásokban: már túlnyomórészt határozatlan névmást alkotnak (kiszorítva az egykor e területen élő *né-* kezdetűeket, melyeket a Jókai-kódex még bőven tartalmaz), de azért még néhány példában vonatkozói szerepben is megtalálhatók (92). Megjelenik a forrásokban az ekkor még aránylag fiatal névutó-melléknév is (101).

A szerkezetek tárgyalása során a hasonlító határozós szerkezetek térnek el a maiaktól. Míg ma leginkább …*bb tőle* változat a jellemző erre a régióra, a felvonultatott iratokban …*bb nála* változatot találunk (120).

A grammatikai elemzést, bemutatást további fontos fejezetek egészítik ki. Az első ezek közül a közigazgatás nyelve jellemzőinek bemutatása. Ez a nyelvhasználat határozta meg ugyanis a vizsgált szövegeket a nyelv minden szintjén. Ez a hivatalos nyelv általában nem engedi meg a nyelvjárási elemek használatát, egy bizonyos hivatalos nyelvi normához igazodott. Ez az igazodás megmutatkozik a bevezető és befejező formulák alkalmazásban, a szenvedő igék és az igeneves formák kedvelésében. A két változat azonban nem jelent éles ellentétet, hanem sokkal inkább közelséget, amint erre a szerző is utal (143). Az a hivatali középosztály, amelynek nyelvhasználata a vizsgálat tárgya, fokozottan figyel a megszólításokra és megnevezésekre mind hivatalos, mind magánleveleiben. Kerüli a nyelvjárásiasságot (pl. *í*-zés), az ablatívusz, delatívusz és elatívusz esetében inkább a felső nyelvállású magánhangzót tartalmazó alakokat használja. E korban még általános e körben a mennyiségjelzős szószerkezetben számnevek után a többes szám *(100 ezüst forintokat)* használata (156).

Ezek az iratok a magyar–latin kétnyelvűség írásbeli megjelenésének is szép példái. A latin ebben a körben sajátos segédnyelvként jelenik meg, amely bizonyos témákban ajánlott és bevett szavaival, szerkezeteivel, kliséivel jellemző keverékmondatokat hoz létre. Leginkább a jogi szakszókincs elemei, de akár kifejezések is beépülhetnek a magyar mondatba. Megfigyelhető azonban a nyelvhasználatban egy magyarosodási tendencia, mely a vizsgált korszak vége felé egyre inkább a magyar szakkifejezések használatát helyezi előtérbe (163).

A tanulmányt összegzés, irodalom és mellékletek egészítik ki.

Révay Valéria könyve fontos „mélyfúrás” egy adott terület középmagyar–újmagyar korbéli nyelvi történetének megrajzolásában. Kitüntetett fontosságú azért is, mert ez a régió a magyar irodalmi (majd köz)nyelv kialakulásának régiója. A szerző által vizsgált hivatali írásbeliség közvetlen előfutára a nyelvjáráson felülemelkedő, általános elfogadottság szándékával alkotott irodalmi igényű írásbeliségnek, amelyben a nyelvjárás, a formulák, a latin jogi terminológia stb. elemi részeiből létrejöhet egy „fentebb stílű” nyelvhasználat.

HEGEDŰS ATTILA

Irodalom

BÁRCZI GÉZA (1956): Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv 52:* 393–401.

BENKŐ LORÁND (1960): *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

É. KISS KATALIN (2005): Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv 101:* 420–435.

KOROMPAY KLÁRA (1992): A kiemelő jel. In: BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 353–354.

KÖVECSES ZOLTÁN–BENCZES RÉKA:
Kognitív nyelvészet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. (256 lap)*

KÖVECSES ZOLTÁN és BENCZES RÉKA Kognitív nyelvészet című könyve, ahogyan a szerzők is jelzik: „az első átfogó magyar bevezetés a kognitív nyelvészetbe" (11). KÖVECSES ZOLTÁNnak 2005-ben jelent meg A metafora című munkája, amely — mint azt alcíme is mutatja: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe — szintén a kognitív nyelvészet keretei között vizsgálódik. A szerzőpáros Kognitív nyelvészet című könyve azonban célját tekintve teljesen más jellegű. Nem egy specifikus kérdéssel foglalkozik, hanem egészében igyekszik bemutatni a kognitív tudományok értelmezése szerint az emberi megismerés, gondolkodás, nyelvhasználat kérdéseit, melyek, mint a könyvet elolvasva kiderül, igazán szét sem választhatók egymástól.

Ugyan a hazai nyelvészek között is egyre több művelője van a kognitív nyelvészetnek, ennek eredményeit összegző munka ez ideig nem született. Ez a tény nyilvánvalóan összefüggésben van azzal is, hogy a magukat a diszciplína művelőinek vélő kutatók nem értenek egyet a kognitív nyelvészet számos kérdésében. A legjelentősebb ilyen szembenállás a modularista és a holista felfogás között van, mely — ha nyelvészeti kérdésként kezeljük — a nyelvi képesség és az egyéb kognitív képességek viszonyát egymásnak ellentmondóan magyarázó elméletként tűnik fel. Ugyanakkor érdemes lehet szem előtt tartanunk azt a nézőpontot is, mely szerint a kognitív nyelvészek nagy részénél nem az az elsőrendű

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

kérdés, hogy a megismerési folyamato(ka)t moduláris, avagy holisztikus szerveződésűnek kell-e tekintenünk. Mindenesetre, ha a jelen kötet tárgyának név- és tárgymutatójában kikeressük a holizmus és modularitás fogalmakat, akkor azt láthatjuk, hogy ezt a kérdést több más problémával együtt az objektivista, illetve az experiencialista szemlélet ütköztetése keretében tárgyalják a szerzők, akik szerint a holizmus az objektivista, a modularitás pedig az experiencialista szemlélet jellemzője. Az objektivista nézőpont szerint a körülöttünk lévő valóság tőlünk független struktúrával rendelkezik, az elménkben lévő fogalmi rendszer pedig ezeknek az objektív reáliáknak a reprezentációja, míg az experiencialista álláspont képviselői azt vallják, hogy nincs a körülöttünk lévő világnak tőlünk független struktúrája, azt voltaképpen elménk hozza létre a különböző kognitív folyamatok által.

KÖVECSES ZOLTÁN és BENCZES RÉKA könyve igen gazdag külföldi és hazai szakirodalmat dolgoz fel, s alapvetően jól strukturálja azt a széles ismeretanyagot, amit a szerzők szerint a kognitív nyelvészet iránt érdeklődőknek tudni érdemes. Mint első átfogó magyar nyelvű bevezetés a kognitív nyelvészetbe célul tűzi ki azt a feladatot is, hogy kialakítsa a magyar kognitív nyelvészet terminológiáját. Ennek nehézségét az adja, hogy a könyv számos fejezetének alapul szolgáló idegen nyelvű szakirodalom több szakkifejezésének vagy egyáltalán nem volt eddig magyar megfelelője, vagy pedig általánosan elfogadott magyar terminusról nem beszélhetünk. Ezeket betűrendbe szedve a kötet végén lévő kis terminológiai szótárban tekinthetjük át, amelyben a magyar kifejezések mellett zárójelben az angol megfelelőiket is megtaláljuk. A munka a tekintélyes menynyiségű külföldi szakirodalmon túl igyekszik számba venni és egységes keretbe fogni a magyar kognitív nyelvészeti munkákat is.

A kötet tizennégy fejezeten keresztül tárgyalja az alapvető emberi megismerési folyamatokat, az ezen keresztül létrejövő jelentést, az ezeket befolyásoló tényezőket, s értelmezi mindezek között az emberi nyelv és kultúra szerepét.

A könyv jelentős része foglalkozik olyan kérdésekkel, melyek előkerültek KÖVECSES fentebb említett korábbi munkájában is, és számos abban szereplő metafora (sok közülük már LAKOFF és JOHNSON Metaphors We Live By című nevezetes munkája óta közismert) itt is szerepel, s több fejezetben is remek példaanyagul szolgál, így például A SZERELEM UTAZÁS, AZ ÉRVELÉS EGY ÉPÜLET és A DÜHÖS EMBER EGY NYOMÁS ALATT LÉVŐ TARTÁLY metaforák.

A metaforák értelmezése a kognitív nyelvészet központi kérdése, hiszen a problémakör is az emberi megismerés, gondolkodás szélesebb keretébe illeszkedik, de ebben a munkában nem csak a metaforizáció kérdései kerülnek elő.

Az első fejezet a jelentés általános kérdéseivel foglalkozik, s ebben — majd több későbbi fejezetben is — két vagy több konkurens elméletet ütköztetnek a szerzők, s később példákkal alátámasztva indokolják egyik vagy másik nézőpont elfogadását. Az első fejezetben (A jelentésalkotás elmélete: 13–23) a két rivális

elmélet a jelentés már említett objektivista avagy experiencialista felfogása. A második (Kategorizáció: versengő elméletek és nyelvi relativitás: 25–38) és harmadik (A kategorizáció különböző szintjei: 41–48) fejezetben a kategorizációval, az emberi megismerés alapkövével ismerkedhetünk meg. Ezek kezelésére, a kategóriákba történő besorolásra ismét több elméleti megközelítést is bemutatnak (a klasszikus és példaalapú modellt, valamint a prototípuselméletet) melyek közül a prototípuselvű kategorizáció tűnik a legelfogadhatóbbnak. A prototípuselvű kategorizáció elmélete szerint az egyes kategóriáknak nincsenek merev határai. Vannak jó és kevésbé jó képviselői, attól függően, hogy mennyire hasonlítanak a prototípusra, mely köré az adott kategória szerveződik. Az ezen az alapon szerveződő struktúrákat nem szükséges és elégséges feltételek tartják össze, hanem a családi hasonlóság elve. Azaz nincsenek egyértelmű közös tulajdonságok egy kategórián belül, ehelyett olyanok vannak, melyek megegyeznek a kategória bizonyos tagjai között, s minél több ilyen tulajdonság van, annál jobb képviselője az adott elem a kategóriának.

A kategóriák létrehozása, hierarchizálása s a minket körülvevő világ objektumainak ezek valamelyikébe való besorolása nem ad elégséges feltételt a jelentéshez s világról alkotott tudásunkhoz, ugyanis a tudásunk jelentős része úgynevezett fogalmi keretekre épül. Ezek a fogalmi keretek olyan felépített mentális reprezentációk, melyek a világról szerzett tapasztalatainkat strukturálják. A fogalmi keretek segítségével ugyanakkor számot adhatunk a „nem szótári jelentésről” is. A fogalmi keret fogalmát használva értelmezhetjük a metonimikus jelentésátvitelt is (pl. *Napóleon csatát vesztett Waterloonál*), hiszen ez nem más, „mint fogalmi kereten belüli megfelelés”: az irányító az irányított helyett (Napóleon szerepel a teljes francia hadsereg helyett), melyek ugyanazon fogalmi keret, az irányítás alá tartoznak. A metonimikus jelentésátvitel részletes ismeretéhez azonban túl kell lépni a szigorúan kognitív értelmezésen, ugyanis a metonímia egyben kulturális jelenség is. Éppen ennek köszönhető számos sztereotipikus előítéletünk a hétköznapi életben is, így például az a jelenség is, hogy ha egy bizonyos típusú repülőgép lezuhan, akkor — még ha az alapvetően egy igen biztonságos konstrukció is — az emberek kerülni fogják utazásaik során ezt a típust.

A könyv következő négy fejezete a metaforával foglalkozik, melynek legfontosabb különbsége a metonímiához képest az, hogy míg utóbbi egy fogalmi kereten belüli (szomszédosság elve), addig a metafora két fogalmi keret közötti kapcsolaton (korrelációk) alapul. A metafora esetében a többletjelentés egy célés egy forrástartomány megfelelése révén jön létre, mely megfelelés alapját vagy a tartományok közötti hasonlóság, vagy pedig saját testi tapasztalataink képezik. A két tartománynak azonban nem minden tényezőjét aknázzuk ki a metaforikus nyelvi kifejezések esetében.

A metafora fogalmán és tényezőin túl azt is megtudhatjuk, hogy ahogyan a metonímia, úgy a metafora sem fogható fel csupán nyelvi képződményként, hi-

szen a metafora kognitív megközelítésben igen összetett jelenség, melyet befolyásolnak az agyunkban lévő idegi kapcsolatok, a nyelv, a kultúra, mely körülvesz bennünket, valamint a testünkkel kapcsolatos tapasztalataink. Ezen tényezők közül egy egész fejezetet szentelnek a szerzők a metaforák és a kultúra kapcsolatának.

A metaforák és a testi tapasztalatok kapcsolata azt sugallja, hogy a fogalmi metaforáinknak azonosaknak kell lenniük, hiszen az emberi test felépítése alapvetően azonos, a világ bármely részén élőket vizsgáljuk is. Metaforáink ennek ellenére mégsem minden esetben univerzálisak, sőt nem csupán az egyes kultúrák között, hanem kultúrákon belül is jelentős eltéréseket mutatnak. Persze fontos azt is hangsúlyozni, hogy csak bizonyos metaforák mutatnak variálódást, ugyanis vannak úgynevezett univerzális fogalmi metaforáink, melyet nem befolyásol a kulturális diverzitás. Ilyenek legtöbb esetben a generikus metaforák, mint például a BOLDOGSÁG FENT VAN metafora is. Ezek legtöbbször éppen a már említett testi tapasztalatokkal függenek össze (e példa esetében ez a testi tapasztalat a fizikai aktivitás — rendszerint jellemző az emberre ugyanis, hogy örömét inkább felállva, akár ugrándozva éli meg). A metaforák jelentős része azonban variálódik a kultúrák között, de akár egy adott kultúrán belül is. A kognitív szakirodalomban igen gyakran bemutatott A DÜHÖS EMBER EGY NYOMÁS ALATT LÉVŐ TARTÁLY metafora a kongruens metaforák közé tartozik. Meglétét tekintve egyetemesnek tekinthetjük, hiszen a legtöbb kultúrában fellelhető. Azonban ez a fogalmi metafora csupán egy azonos generikus sémát ad, „amelyet aztán a különböző nyelvek/kultúrák eltérően töltenek meg tartalommal" (97). A kínai kultúrában például a düh metafora a csi energiával van kapcsolatban: ennek a felgyülemlése fejti ki a nyomást a testre. Itt tehát egy olyan elemmel kombinálódik, illetve specifikálódik a metafora, ami az adott kultúrának, filozófiának szerves része. Vannak természetesen ezeken túl olyan metaforák is, amelyek csak az adott kultúrára jellemzőek. A kulturális eltérések azonban nemcsak a metaforák használatában okozhatnak eltéréseket. A szerzőpáros HEINE és munkatársai nyomán rámutat, hogy a térszerkezet kezelésében is jelentős eltérések lehetnek az egyes kultúrák között, holott ez esetben is azonos viszonyítási pontot használunk földrajzi és kulturális hovatartozástól függetlenül: a testünket. Ám ezt a viszonyítási pontot másképpen használjuk, hiszen a test régióit és éppen ezzel összefüggésben az azt körülvevő teret is másképpen osztjuk fel, azaz másképpen konceptualizáljuk a térbeli viszonyokat.

A metaforák közötti különbségek azonban, mint fentebb is volt róla szó, egy kultúrán belül is megjelenhetnek, melynek lehetnek társadalmi, regionális vagy akár szubkulturális okai is. Csak egy egészen hétköznapi példánál maradva: „A férfiak és a nők például nem egyformán beszélnek saját magukról és az ellenkező nemről" (102). Rendszerint használunk ugyanis olyan fogalmi metaforákat ezekben az esetekben, amelyeknél a forrástartomány valamilyen állat, ez azon-

ban többek között nemi hovatartozásunktól függően is variálódik. Például a férfiak gyakran használják az ellenkező nemre A NŐK (APRÓ TERMETŰ) SZŐRÖS ÁLLATOK (pl. *nyuszi, cica, mókus*), míg a nők a férfiakra A FÉRFIAK NAGY SZŐRÖS ÁLLATOK (pl. *maci*) metaforákat.

Végezetül a metaforák és a kulturális tényezők összefüggése kapcsán arról érdemes még szólni, hogy mi okozza a metaforák kultúrától függő variálódását. A könyv alapvetően két fő okot nevez meg: az egyik az „eltérő tapasztalás", a másik pedig az „eltérő kognitív preferencia" (utóbbi szerint a metaforákat generáló kognitív folyamatok is eltérhetnek egymástól). Ezek az okok pedig függenek a konkrét fizikai környezettől, a történelmi előzményektől, de még az egyén személyes tapasztalataitól is, éppen ezért e tényezők természetszerűleg időben sem állandóak.

A kognitív nyelvészeti kutatásokban nem véletlenül szerepelnek kiemelt helyen a metaforák. A metaforikus gondolkodás ugyanis általános emberi sajátosság, éppen ezért ezt az aspektust a jelentés és gondolkodás kapcsolatának vizsgálatakor sem szabad figyelmen kívül hagyni. Egy egész fejezet foglalkozik ennek a vizsgálatával (Jelentés és gondolkodás: 115–131). Többek között olyan kérdéseket boncolgatva, hogy az úgynevezett „halott metaforák" valóban halottak-e. Azaz beszédünk során már valóban szó szerint értelmezzük ezeket, és nem segíti a megértést a metaforikus leképezésre való támaszkodás, vagy éppen ellenkezőleg? Olyan kísérleteket végeztek többek között ennek vizsgálatára, melyekben azt nézték meg, hogy az idővel kapcsolatos angol *forward* jelentését hogyan befolyásolja az, hogy a megkérdezett éppen mozgásban van-e vagy sem (itt AZ IDŐ MÚLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA metaforával szemben AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA metafora érvényesülését vizsgálták a *forward* 'előre' konvencionalizálódott jelentésében). A kutatás eredménye szerint a megkérdezettek aktuális mozgásállapota befolyással van a *forward* jelentésére, hiszen az éppen vonaton utazó válaszadók AZ IDŐ MÚLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA metaforát alkalmazták. Így arra a kérdésre, hogy „ha egy jövő szerdai megbeszélést két nappal *előrébb* kell tenni, akkor melyik napon lesz végül megtartva a találkozó?" (118) kérdésre a vonaton utazók rendre a péntek választ adták (a megfigyelő mozog az időben).

A metaforákkal foglalkozó utolsó fejezetben tárgyaltak már nem szigorúan a metaforák értelmezésére vonatkoznak, hiszen a képi sémák legalább annyira kapcsolódnak a már az egyik korábbi fejezetben tárgyalt kategorizáció kérdéséhez. A képi sémák ugyanis az érzékelésnek elengedhetetlen mintái, ezek a minták strukturálják a tudásunk jelentős részét. Ezek alapvetően fizikai tapasztalatainkra mennek vissza. Például a CENTRUM–PERIFÉRIA képi séma is testi tapasztalatainkon alapul, hiszen saját testünk esetében is megkülönböztetünk egy centrális részt: törzsünket, és a kevésbé fontos perifériát: a végtagokat. A szerzők szerint ez a képi séma van „az olyan kifejezés hátterében is, mint *központi*

kérdés" (135). Csak néhányat megemlítve a legfontosabb sémák közül: A TARTÁLY, CENTRUM–PERIFÉRIA, KAPCSOLAT, KIINDULÓPONT–ÚT–CÉL.

A jelentésalkotásban azonban a már eddig említettek mellett az alternatív konceptualizációnak is fontos szerep jut. Ennek révén érthetjük meg azt, hogyan lehet ugyanazon szituációt különféleképpen értelmezni (a *fa alatt* jelentése nem ugyanaz, ha egy személyről vagy ha kincsről van szó).

A 11. és 12. fejezetben (Mentális terek: 159–172, Fogalmi integráció: 173–191) a már eddig is tárgyalt jelentés folyamatának részletesebb megismerésén túl olyan nyelvi kérdésekre kaphatunk adekvát választ a kognitív nyelvészet keretei között, melyek bizonyos tekintetben igen problematikusnak tekinthetőek, s az eddigi fejezetekben tárgyalt apparátus segítségével nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhetőek. Többek között a szemantikai anomáliák, a referenciális kétértelműség vagy a feltételes mód használata tartoznak ide. Ezen nyelvi problémák értelmezésben pedig a mentálistér-elmélet ad fogódzót. A mentális tereket mindig az adott kommunikációs szituáció hozza létre. Éppen ezért ebben az értelmezésben nem beszélhetünk előre rögzített jelentésről, hiszen azt beszéd közben hozzuk létre a mentális tereket létrehozó/aktiváló úgynevezett térépítő elemek segítségével. A leggyakoribb ilyen térépítő elemek az időhatározó-szók, de természetesen rengeteg más elem is betöltheti a térépítő funkciót, így például a mondat elején szereplő *Mi lenne ha…* a feltételezés mentális terét hozza létre. A *Tegnap találkoztam Zsuzsival* mondatban a *tegnap* időhatározó-szó mint térépítő elem létrehozza az alaptérhez (az adott beszédszituáció) képest egy múltbeli idő (a tegnap) mentális terét, ahol a közlő találkozott a mondatban említett személylyel. A példánál maradva: a *Mi lenne, ha találkoznék Zsuzsival* mondat pedig az előzővel azonos alaptérhez képest a feltételesség mentális terét hozza létre, melyben a beszélő találkozik Zsuzsival. Azért szerencsés a mentálistér-elméletet alkalmazni a jelentés vizsgálatában, mert segítségével a megértés folyamata lépésről lépésre követhetővé válik. S éppen ezért rejlik ebben az elméletben például a szemantikai anomáliák feloldásának kulcsa. Nézzük példának a következő mondatot: *A fényképen a kék szemű lánynak zöld a szeme.* Ezt az ellentmondást könnyedén feloldhatjuk, ha két mentális teret feltételezünk: az Alapteret és a Fénykép teret. Ebben az értelmezésben az egyik térben lévő „entitás elnevezését használhatjuk arra, hogy a másik térben lévő megfelelőjére utalhassunk" (168).

A fogalmi integráció elmélete ennél is továbbmegy egy lépéssel. Erről ugyanis akkor beszélhetünk, ha a mentális terek között az egyszerű megfeleléseken túl a terek bizonyos elemeinek integrálódása is megjelenik. Az elmélet előzményének tekinthető a fogalmimetafora-elmélet, azonban itt nem csupán két, hanem sokkal több tartomány vesz részt a jelentésképzésben. A modell a legtöbb esetben négy teret alkalmaz: két bemeneti teret (melyeknek bizonyos elemei hozzájárulnak egy új, integrált tér létrejöttéhez), egy integrált teret és egy a fogalmi integrációt segítő generikus teret.

Az utolsó előtti fejezetben (Kognitív nyelvtan: 193–212) a szerzők amellett érvelnek, hogy az eddig bemutatott kognitív folyamatok a nyelvtanban is jelen vannak. Így például prototípuselvű kategorizáció működik a nyelvtani kategóriák (például a szófajok) esetében. Ennek révén magyarázhatók az eddigi nyelvtanokban a besorolási problémák, hiszen ahogy más prototípuselven szerveződő kategóriánál, úgy itt is vannak a kategóriának „jobb és kevésbé jó képviselői" (194). A főnév kategóriája esetében az *asztal* sokkal jobb képviselő, mint például az *összeomlás*. A teljesség igénye nélkül a másik fontos kérdés a nyelvtan tekintetében a jelentés kérdését illető kompozicionalitás elve. Ezen elv szerint „a kifejezés vagy a mondat jelentésének egésze az elemek jelentésének összességéből áll, annak függvényében, hogy milyen szerepet töltenek be az egyes elemek az adott grammatikai struktúrában" (209). A kognitív megközelítés ennek azonban csak a lazább értelmezését fogadja el, miszerint az elemek valóban hozzájárulnak a jelentéshez, de nem határozzák meg kizárólagosan azt, ugyanis ha úgy lenne, akkor nem lehetne értelmezni az idiómákat, és például a figuratív nyelvhasználatnak sem lenne értelme. Innen nézve pedig a nyelv szigorú szabályszerű volta is megcáfoltnak látszik.

A könyv utolsó fejezetében (Jelentésalkotás, nyelv, kultúra: 213–221) a kognitív nyelvészet (megelőző fejezetekben is tárgyalt) főbb kérdéseit és már az eddigiekből is kitűnő válaszokat olvashatjuk még egyszer összegezve.

A könyvről általában elmondható, hogy igen jól strukturált, nyelvezete jól érthető, sőt kifejezetten didaktikus, egyedül néhány ábránál tűnik úgy, hogy sokkal bonyolultabb, mint az a nyelvi struktúra, amit szemléltetni hivatott. A didaktikusság benyomását erősíti a munka szerkesztésmódja is. Minden fejezet végén összegezve maximum egy oldal terjedelemben olvashatjuk az adott rész legfontosabb problémáit, kiválóan tömörítve. Ez nagyban segíti a memorizálást, de a későbbi újraolvasásban is nagyon hasznosnak bizonyul. A könyv tankönyvként való felhasználását segíti ezen túl a végén található fogalomtár, a bőséges és szemléletes példaanyag. Mindenképpen megemlítendő a részletes bibliográfia, amely ugyan nincs tematizálva, csupán a magyar és idegen nyelvű szakirodalom van különválasztva. Igen hasznos továbbá a név- és tárgymutató, valamint a metafora- és metonímiamutató is. Éppen ezért ajánlható kézikönyvként a kognitív nyelvészet iránt érdeklődőknek is.

NAGY ZOLTÁN KRISZTIÁN